

**Вінницька обласна державна адміністрація
Вінницька обласна рада
Інститут історії України НАН України
Обласна редакційна колегія книги
«Реабілітовані історією. Вінницька область»
Державний архів Вінницької області**

**ПАМ'ЯТІ
ЖЕРТВ
ПОЛІТИЧНИХ
РЕПРЕСІЙ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ**

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

У ДВАДЦЯТИ СЕМИ ТОМАХ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ТРОНЬКО П.Т.
(голова)

РЕЄНТ О.П.
(заступник голови)

ДАНИЛЮК Ю.З.
(заступник голови)

БОГУНОВ С.М.

БОГУЦЬКИЙ Ю.П.

БОРЯК Г.В.

ВОЙНАЛОВИЧ В.А.

ГОРБИК В.О.

ЖУЛИНСЬКИЙ М.Г.

ЗЯБЛЮК М.П.

КОКІН С.А.

КРЕМЕНЬ В.Г.

КУРАС І.Ф.

ЛИТВИН В.М.

ЛОЗИЦЬКИЙ В.С.

МАКОВСЬКА Н.В.

МАРЧУК Є.К.

МОТРЕНКО Т.В.

НОВОХАТЬКО Л.М.

ПАПАКІН Г.В.

ПИРИГ Р.Я.

ПРИСТАЙКО В.І.

ПШЕННИКОВ О.М.

РЕПРИНЦЕВ В.Ф.

РУБЛЬОВ О.С.

СКЛЯРЕНКО Є.М.

СМІРНОВ Ю.О.

СМОЛІЙ В.А.

СОХАНЬ П.С.

ТАБАЧНИК Д.В.

ЧИЖ І.С.

ШЕМШУЧЕНКО Ю.С.

ВІННИЦЯ

ДП «ДКФ»

2007

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

Книга друга

ОБЛАСНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

СПІРІДОНОВА Л.М.

(голова)

ЛАЦИБА В.П.

(заступник голови)

НЕШИК С.С.

(заступник голови)

КРАВЧЕНКО П.М.

(відповідальний секретар)

ВАСИЛЮК С.М.

ГАЛЬЧАК С.Д.

ГУНЬКО М.М.

ДУСАР О.І.

ЗІНЬКО Ю.А.

КАРОЄВА Л.Р.

ЛАЗАРЕНКО В.І.

МАЛИНОВСЬКИЙ М.А.

МУШИНСЬКИЙ О.А.

ПОДКУР Р.Ю.

ФІЛОНОВ Л.В.

ВІННИЦЯ

ДП «ДКФ»

2007

ББК 63.3(4УКР-4ВІН)62-49
Р31
УДК 94(477.44)

Науково-
документальна
серія книг
**РЕАБІЛІТОВАНІ
ІСТОРІЄЮ**

**Видається у відповідності з постановами Президії Верховної Ради України
від 6 квітня 1992 р. та Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р.**

Рецензенти:

Поп Ю.І., доктор історичних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

Романюк І.М., доктор історичних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

Р31 Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. /Редакція тому: Л.М. Спірідонова (голова), В.П. Лациба, С.С. Нешик та ін. — Упорядники: В.П. Лациба (керівник), В.І. Білоконь, К.Д. Бухін, В.Ю. Васильєв, В.В. Вижга, К.В. Завальнюк, С.Л. Калитко, П.М. Кравченко, І.П. Мельничук, І.Г. Паламар, В.І. Петренко, Р.Ю. Подкур, О.К. Струкевич. — Кн. 2. — Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. — 848 с.

ISBN 978-966-2024-31-1

Видання є підсумком великої роботи, здійсненої вінницькими істориками протягом декількох років. На основі сучасних архівних документів, спогадів очевидців тих трагічних подій аналізуються причини, механізми та наслідки політичних репресій в роки комуністичного режиму, висвітлюється регіональна специфіка політики радянського керівництва.

У другій книзі подані історичні нариси, короткі біографічні довідки про громадян Вінницької області, які постраждали від політичних репресій.

Розраховано на істориків, краєзнавців, усіх, хто цікавиться проблемами політичного тоталітаризму в його сучасному осмисленні.

ББК 63.3(4УКР-4ВІН)62-49

ISBN 978-966-2024-31-1

© Вінницька обласна редколегія книги
«Реабілітовані історією. Вінницька область», 2007
© ДП «ДКФ», 2007

Сучасне українське державотворення у його демократичному, гуманному вимірі змушує нас серйозно і відповідально замислитись над трагічними сторінками власної історії. Після багатьох років замовчування, а то й свідомого перекручення українське суспільство все більше усвідомлює величезні масштаби політичних репресій і голодоморів, організатором і виконавцем яких був тоталітарний комуністичний режим, а жертвою український народ.

Низка сумних «ювілеїв» — 75-річчя найжахливішого голодомору 1932–1933 рр., 70-річчя «великого терору» 1937–1938 рр. стали для українського народу моментом істини. Вшанування пам'яті жертв репресій і голодоморів на державному і національному рівні піднімають значення не лише суспільного, а й наукового осмислення тих подій. Необхідно знати про кожен факт, кожен наказ, кожне ім'я, особливо безневинної жертви.

Пропонована книга – гідний внесок вінницьких істориків, краєзнавців у формування історичної правди, ствердження віри у справедливість. Наполегливий науковий пошук, опрацювання величезного масиву архівних документів дали змогу зібрати дані на уродженців Вінницької області, які були репресовані за т. зв. «політичними» статтями. Систематизація і класифікація даних здійснювалася за універсальним алфавітним принципом.

До другої книги «Реабілітовані історією. Вінницька область» включена стаття фахівця з даної проблематики — колишнього військового прокурора, а нині активного дослідника політичних репресій комуністичного режиму А. Амонса про діяльність позасудових органів на Вінниччині у період масових репресій (т. зв. «двійок» і «трійок»). На основі документів фонду особливого зберігання архіву УСБУ у Вінницькій області (протоколи засідань обласних «двійок» і «трійок») вдалось уточнити фактичні дані про репресованих за т. зв. «розстрільними» статтями, з'ясувати деякі регіональні особливості політичних репресій.

Центральне місце у книзі займає розділ, в якому розміщені біографічні довідки про громадян, прізвища яких розпочинаються на «А–І». Крім даних про мешканців Вінницької області, в ній є довідки про осіб, вихідців з інших регіонів України та поза її меж, що проживали тут на час арешту.

В окремих випадках дані стосуються осіб, які проживали в межах Вінницької області 30-х років, коли до її складу входили суміжні території сучасних Хмельницької, Житомирської, Черкаської, Кіровоградської областей.

Надзвичайно важливою і складною є проблема методики опрацювання архівних матеріалів, свідчень очевидців, основних категорій репресованих, регіональних особливостей тощо. У даному випадку велику допомогу надали методичні рекомендації по підготовці науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», підготовлені відділом регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України, сучасні методологічні підходи і політичні оцінки вказаних явищ і фактів.

Опрацювання банку даних дало змогу визначити соціальний, національний, віковий, статевий склад репресованих. Це в основному були селяни-од-

ноосібники, колгоспники, спеціалісти галузей господарства — агрономи, зоотехніки, інженери, вчителі, лікарі, священники.

Серед репресованих представників Вінниччини українці склали понад 70%, поляки — 23,7%, євреї — 3,1%, росіяни — 2,9%. Були представники інших нацменшин (німці, білоруси, молдавани, чехи, литовці).

Досить високий рівень політичних репресій охопив працівників стратегічно важливих комунікацій — залізниці, промислові підприємства, заклади освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі, колгоспи. Особливо значною частка репресованих була у Вінниці, Жмеринському, Козятинському, Тульчинському, Хмільницькому, Барському, Калинівському, Могилів-Подільському та ін. районах.

Основні звинувачення формулювалися за доволеньо тлумаченими статтями Кримінального кодексу УРСР або аналогічними статтями кодексів інших республік колишнього СРСР з їх досить широким спектром щодо «контрреволюційної діяльності», «шкідництва», «шпигунства на користь іноземної держави», «недонесення про відомі факти антирадянських настроїв» тощо. Здебільшого для подібних звинувачень використовувалися банальні побутові випадки, дрібне хуліганство, порушення трудової дисципліни. Адже все в той час підпорядковувалось вищим інтересам «світової революції» і кара повинна була бути відповідною.

Масові репресії мали, як правило, трагічні наслідки. Більше половини репресованих було засуджено до вищої міри покарання — розстрілу. Це викликало глибоку депресію у людей, руйнувало моральні засади суспільного організму, викликало соціальну апатію і зневіру у соціальній справедливості.

Специфіка формування біографічних матеріалів, поданих у книзі, пов'язана із складністю опрацювання архівних документів. Значна кількість слідчих справ була оформлена нашвидкуруч, з неповними анкетними даними, без аргументованої мотивації арешту і звинувачення, з численними граматичними помилками тощо.

У процесі роботи над книгою виникали певні термінологічні труднощі, пов'язані із неправильним перекладом анкетних даних, вказівкою місць народження та проживання за тогочасним територіальним та адміністративним поділом.

Укладачі намагалися подавати географічні назви за сучасними вимогами адміністративного поділу або державної приналежності. У окремих випадках допускалися певні зміни (рішення, ухвала, вирок), які суттєво не впливали на зміст біографічної довідки. Відсутність окремих позицій у деяких довідках (дата арешту, термін ув'язнення, дата реабілітації) пояснюється відсутністю цих даних в джерелах.

У справах не завжди вказувалися статті КК, за якими засуджувалися громадяни. Іноді їх заміняли визначення на кшталт: «участь у контрреволюційній діяльності, «член сім'ї ворога народу».

Обласна редколегія і редакційно-видавнича група свідомі того, що науково-пошукова робота та опрацювання матеріалів і документів повинні носити системний і ґрунтовний характер, постійно поповнюватись і удосконалюватись. Тому виявлені нові факти і свідчення будуть включені у наступні видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

На думку облредколегії дана книга матиме наукове значення і практичну цінність. Вона потрібна насамперед для тих, хто зазнав несправедливих звинувачень, їхніх родичів і близьких; вчених — дослідників; органів державної влади і місцевого самоврядування; культурно-просвітницьких організацій.

Важливо, щоб таке видання стало засобом морального очищення суспільства, працювало на утвердження неухильних гарантій демократії, гуманізму і справедливості.

Дослідження проблеми політичних репресій сталінської доби в Україні неможливо без вивчення діяльності позасудових органів радянської імперії. Вони виконували основну функцію щодо проведення негайних репресивних заходів стосовно реальних чи потенційних політичних супротивників Сталіна, окремих соціальних груп, національних меншин.

Необхідність створення позасудових органів постала перед більшовицьким керівництвом молодшої радянської держави з перших днів її існування. Активно використовуючи позасудові органи, вище партійно-державне керівництво Радянської Росії та СРСР намагалося закріпити «владу диктатури пролетаріату». Найменший відступ від курсу більшовицької партії чи сумнів у правильності обраного її керівництвом шляху розцінювалися як злочин і суворо каралися.

Правову основу діяльності каральних надзвичайних органів СРСР становили радянський Кримінальний кодекс, оперативні накази, інструкції, директиви ВЧК-ОГПУ-НКВД, наркомату юстиції, постанови політбюро ЦК ВКП(б).

Вже 19 грудня 1917 р. в інструкції наркомату юстиції «Про революційний трибунал» виділялися види контрреволюційних злочинів, а саме: контрреволюційні повстання, непокоря робітничо-селянському уряду, заклик до протидії або непокорі Радам¹. Здебільшого на Всеросійську надзвичайну комісію (ВНК, ВЧК — рос. мовою) покладалися функції надзвичайного позасудового органу.

Надалі поняття складу контрреволюційного злочину істотно розширювалось, у наступних нормативних актах йому надавалося більш широке тлумачення. Так, постановою ВЦВК РРФСР від 6 жовтня 1918 р. «Про підсудність революційним трибуналам» на надзвичайні комісії покладалося завдання боротьби із саботажем, шпигунством, агітацією і пропагандою, а також низкою найбільш небезпечних загально-кримінальних злочинів². Циркуляр визнавав контрреволюційними злочинами масові безлади, бандитські виступи, активну боротьбу з революційним рухом під час злочинів царського режиму.

Декрет ВЦВК від 20 червня 1919 р. «Про вилучення із загальної Постанови підсудності в місцевостях, які оголошені на військовому стані» додатково уточнив юрисдикцію ЧК: змови, зради, шпигунство, створення контрреволюційних організацій, приховування зрадників, диверсії, бандитизм, розбій, крадіжки соціалістичного майна. Даний перелік злочинів доповнювався і уточнювався декретом РНК РРФСР від 21 жовтня 1919 р., постановою Ради робітничо-селянської оборони РРФСР «Про відповідальність за навмисні uszkodження залізничних споруд», положенням про революційні військові трибунали від 20 листопада 1919 р.³

Але найбільше розширення компетенції надзвичайних позасудових органів сталося під час «великого терору» 1937–1938 рр. В 1937 р. гаслом Й. Сталіна стало «Підсилити чистку!», яке нарком СРСР М. Єжов перетворив у криваву дійсність. На нараді керівників НКВД 18 березня 1937 р., описавши чисельні факти шкідництва, підводячи підсумок, він сказав: «Нам потрібна чистка, чистка й ще раз чистка. ... В мене, Єжова, немає сумнівів, немає вагань, немає слабкостей»⁴.

Політбюро ЦК ВКП(б) на засіданні від 2 липня 1937 р. розглянуло телеграму, адресовану секретарям обкомів, крайкомів і ЦК нацкомпартій, у якій пропонувалось допомогти НКВД взяти під контроль «контрреволюційний елемент» (селян, що повернулись з

таборів, кримінальників тощо). Пропонувалося найбільш активних «контрреволюціонерів» негайно арештувати, розглянути їх слідчі справи на засіданнях «трійок» та розстріляти. «Пасивних контрреволюціонерів» пропонувалося вислати для відбуття покарання у віддалені райони СРСР.

ЦК ВКП(б) зажадав у п'ятиденний строк подати персональний склад «трійок», а також кількість осіб, що підлягали розстрілу та висилці. ЦК ВКП(б) погоджував персональний склад позасудових органів — «трійок», які відіграли центральну роль у масових політичних репресіях 1937–1938 рр.⁵

Персональний склад «трійки» Вінницької області був затверджений 23 липня 1937 р. До «трійки» увійшли начальник УНКВД капітан державної безпеки Г. Гришин, перший секретар обкому КП(б)У В. Чернявський і обласний прокурор О. Ярошевський, секретарем був сержант державної безпеки Гольштейн. З 5 серпня 1937 р. розпочалась її діяльність по здійсненню масових політичних репресій. На першому засіданні, крім зазначених осіб, був присутній заступник наркома внутрішніх справ СРСР комісар держбезпеки 2-го рангу Л. Бельський, який налаштував «трійку» до безкомпромісної боротьби з «ворогами радянського народу». На цьому засіданні було розглянуто 34 слідчих справи, що були «успішно» закінчені співробітниками управління НКВД у Вінницькій області. Громадяни, що проходили за слідчими справами, були звинувачені в контрреволюційній, диверсійній та підіривній діяльності. На підставі «законного» рішення всі 34 особи були визнані винними у інкримінованих їм злочинних діяннях, 31 з них була визначена вища міра покарання — розстріл, а 3 — тривалі строки позбавлення волі у виправно-трудовах таборах⁶. До речі, перші засідання Вінницька обласна «трійка» проводила в будинку УНКВД пізніми вечорами, а часто поночі.

На третьому засіданні склад «трійки» частково змінився. Замість О. Ярошевського був присутній тимчасово виконуючий обов'язки прокурора Я. Тернівський. На 9-му засіданні, 17 серпня 1937 р., був присутній новий перший секретар обкому КП(б)У М. Бондаренко. На третьому пленумі Вінницького обкому КП(б)У 16 серпня 1937 р. В. Чернявський був звільнений з посади та виключений із складу бюро обкому партії «за нерішуче викорчовування ворогів народу». 1 вересня 1937 р. він був заарештований. Звинувачувався В. Чернявський у «реставрації буржуазного порядку на Україні та повалення радянського уряду». За вироком Верховного суду СРСР розстріляний 22 грудня 1937 р.⁷

Одинадцятье засідання «трійки» (21 серпня 1937 р.) проводив уже новий голова — заступник начальника Вінницького УНКВД капітан держбезпеки І. Морозов. Попередній начальник УНКВД капітан держбезпеки Г. Гришин 20 серпня 1937 р. був заарештований і, згодом, за вироком військового трибуналу Київського військового округу від 1 червня 1939 р. — розстріляний⁸. Таким чином, за 16 днів роботи Вінницької «трійки» її оновився.

Надалі цей склад повністю, з тих або інших причин, періодично змінювався. Так, з 1-го вересня 1937 р. у роботі «трійки» брав участь наступний перший секретар обкому КП(б)У І. Співак.

Тимчасово виконуючий обов'язки начальника УНКВД Вінницької області майор держбезпеки І. Морозов 2 січня 1938 р. останній раз керував засіданням «трійки».

Надалі ці повноваження перебрав новий начальник управління капітан держбезпеки І. Корабльов. З березня 1938 р. І. Морозов очолив 6 відділення 1 управління НКВД СРСР. Згодом за вироком Військової колегії Верховного суду СРСР від 24 липня 1940 р. був розстріляний⁹.

На наступному засіданні «трійки» від (26 березня 1938 р.) І. Корабльов разом із першим секретарем обкому І. Співаком і облпрокурором Я. Тернівським розглянули 67 кримінальних справ, за якими було репресовано 100 осіб.

Перерва між січнем та березнем 1938 р. була використана на дослідження справ та на виконання винесених постанов про розстріл безвинних громадян, що переповнювали місцеві в'язниці.

Іноді окремих членів «трійки» тимчасово замінювали їх заступники. Так, 7 квітня 1938 р. замість обласного прокурора Я. Тернівського у роботі «трійки» взяв участь його заступник по спецсправах Другобицький, 8 квітня замість першого секретаря обкому КП(б)У І. Співака підписував вироки секретар Вінницького обкому КП(б)У Юр'єв. 10 квітня 1938 р. на постійне місце повернувся Співак, однак 21 квітня його знову на час відсутності замінив Юр'єв. З 23 квітня по 10 травня 1938 р. Юр'єв став постійно працювати у складі «трійки», беручи участь у розгляді справ. 9 і 10 травня 1938 р., обласного прокурора Я. Тернівського знову заміщав його заступник по спецсправах Другобицький. Єдиною особою, яка брала участь в усіх засіданнях «трійки» — був її секретар-сержант державної безпеки Гольштейн.

«Правовим» підґрунтям діяльності «трійок» стали оперативні накази Наркома внутрішніх справ СРСР. Так, 25 липня 1937 р. нарком М. Єжов підписав оперативний наказ № 00439 «Про операцію репресування німецьких підданих, які підозрюються в шпигунстві проти СРСР», що передбачав масові арешти серед громадян Німеччини та колишніх німецьких підданих, які працювали на оборонних підприємствах. Арешту підлягали німці-працівники залізничного транспорту, службовці державних установ, а також особи, що «займалися підривною, диверсійною та шпигунською діяльністю на користь німецької розвідки». Наказ орієнтував місцеві органи НКВД на повне припинення ворожої діяльності німецької розвідки на території СРСР і вступав у дію після телеграфного повідомлення¹⁰.

30 липня 1937 р. вступив у дію оперативний наказ НКВД СРСР № 00447 «Про операції репресування колишніх куркулів, кримінальних та інших антирадянських елементів». Наказ визначав контингенти, які підлягали репресіям: колишні «куркулі» та члени опозиційних партій, священники та віруючі, «колишні білі», а також «кримінальники», тобто особи, які засуджувалися за загальнокримінальними статтями. Наказ встановлював кількісні ліміти за першою (розстріл) та другою (відправлення у табори) категоріями для кожного регіону СРСР. У ньому було затверджено персональний склад регіональних «трійок». Вироки здійснювалися заочно, без участі сторін — захисту і обвинувачення, оскарженню не підлягали. Спеціально зазначалося, що «розстрільні» вироки повинні виконуватися «з обов'язковим повним збереженням в таємниці часу та місця виконання». Згідно з наказом термін виконання вироку обмежувався 4-місяцями. За цей період в СРСР підлягали розстрілу 75 950 осіб, відправленню у табори біля 193 000 осіб. Але строки дії наказу постійно продовжувалися, областям визначалися додаткові «ліміти» щодо засудження громадян¹¹.

Оперативний наказ № 00485 «Про ліквідацію польських диверсійно-шпигунських груп і організацій ПОВ [Польська організація військова]» від 11 серпня 1937 р. розсилався разом із «Закритим листом про діяльність польської розвідки в СРСР». Репресуванню підлягали колишні військовополонені польської армії, перебіжчики з Польщі, політичні емігранти, колишні члени Польської соціалістичної партії та інших польських партій. Одночасно передбачалося припинити звільнення із таборів після закінчення строку ув'язнення всіх, хто підозрювався у шпигунстві на користь Польщі. Пропонувалося їх слідчі справи передавати на розгляд Особливою нарадою при колегії НКВД СРСР. Наказом передбачалось створювати новий позасудовий орган «двійку» (Комісію із наркома НКВД СРСР та прокурора СРСР) та «альбомний» порядок ведення справ (розгляд справи проводився заочно за списками, зшитими в «альбоми»). Цей механізм був використаний при реалізації всіх альбомних операцій. Всього за «польською операцією» протягом 1937–1938 рр. в СРСР було засуджено 139 815 осіб, з них 111 071 особа була розстріляна¹².

Наступний оперативний наказ № 00486 від 15 серпня 1937 р. «Про репресії дружин зрадників Батьківщини, членів правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій», засуджених Військовою колегією та військовими трибуналами за першою і другою категоріями, починаючи з 1 серпня 1936 року. Він встановлював порядок арешту та засудження Особливою нарадою при НКВД СРСР на 5–8 років жінок або «ЧСИР» («членов семей изменников родины») та розподілення їх дітей в дитячі будинки та дитсадки. Діти, віком більше 15 років, які були визнані «соціально-небезпечними», підлягали арешту. Всього за цією операцією в СРСР було заарештовано більше 18 тисяч жінок і «вилучено» більше 25 тисяч дітей¹³.

17 серпня 1937 р. місцеві органи державної безпеки отримали чергову директиву НКВД СРСР про поширення «польського» наказу № 00485 на тогочасну Молдавську АРСР. Об'єктами репресій стали «румунські шпигуни» — емігранти та перебіжчики з Румунії. Невдовзі «румунська операція» поширилася на всю територію України, а потім і СРСР. Всього за цією директивою було засуджено 8292 осіб, із них 5439 — розстріляно¹⁴.

За оперативним наказом НКВД № 00593 «Про заходи в зв'язку з терористичною, диверсійною та шпигунською діяльністю японської агентури з так званих харбінців» (проект цього наказу був затверджений Політбюро ЦК ВКП(б) 19 вересня 1937 р.). Репресіям підлягали колишні службовці Китайсько-Східної залізниці та реемігранти з Маньчжоу-Го, які працювали на транспорті та промисловості СРСР. Механізм проведення цієї операції повністю відповідав попереднім «національним» операціям. Всього за цією директивою в СРСР засуджено 46 317 осіб, із них 30 992 — розстріляно¹⁵.

Вище політичне керівництво СРСР всіх перебіжчиків чи політичних емігрантів загалом кваліфікувало як «агентів іноземних розвідок». Тому наступний оперативний наказ НКВД СРСР № 00693 «Про операції репресування перебіжників-порушників держкордону СРСР» передбачав арешт і засудження до табірною ув'язнення всіх перебіжчиків, незалежно від мотивів чи обставин переходу на територію СРСР¹⁶.

Ми вказали лише основні оперативні накази, дія яких поширювалася на території Вінницької області. Протягом другої половини 1937–1938 рр. НКВД СРСР видало

ще півтора десятки різноманітних директив, які стали підставою для засудження громадян України позасудовими органами¹⁷.

Для надання вигляду правомірної діяльності позасудових органів, ЦВК СРСР 2 жовтня 1937 р. прийняв постанову про збільшення строку ув'язнення з 10 до 25 років щодо злочинів, пов'язаних зі «шпигунством, шкідництвом та диверсіями». Постановою пропонувалося ЦВК союзних республік ратифікувати це положення та внести зміни у національне законодавство¹⁸.

Окрім «трійок», на території області діяла так звана «двійка». Для прискорення реалізації «польської операції» оперативний наказ НКВД СРСР № 00485 передбачав створення «двійки» з начальника місцевого управління НКВД та прокурора регіону. Вони, за зшитими у вигляді альбомів списками, визначали долю громадян за першою категорією — розстріл та другою — табірне ув'язнення. Надалі кожні 10 днів підписані ними списки надсилалися до «Вищої двійки» у складі наркома внутрішніх справ СРСР та прокурора СРСР. Після їх затвердження реалізовувалися визначені вироки. Осіб, які вже відбували покарання у таборах, а також тих, хто вже відбув строк покарання і підпадали під дію цього оперативного наказу, було рекомендовано не звільняти. Матеріали щодо них повторно направлялися для «засудження» через Особливу Наряду при НКВД СРСР¹⁹.

На початку 1939 р. начальник Вінницького УНКВД І. Корабльов у доповідній записці заступнику наркома внутрішніх справ УРСР А. Кобулову зазначав, що у 1937–1938 рр. «Вищою двійкою» було репресовано по 1-й категорії 5535 осіб²⁰, по 2-й — 1634 особи²¹. Див. табл. 3.

Але й «Вища двійка» не справлялася з величезною кількістю надісланих альбомів. Влітку 1938 р. в Москві зібралось «альбомів» на 100 тис. осіб. Тому 15 вересня 1938 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про створення «особливих трійок». Їхній персональний склад не затверджувався Політбюро ЦК ВКП(б) і в цьому полягала відмінність цих органів від «трійок», створений за наказом № 00447²². Персональний склад визначався відповідно до посади. Туди входили лише перші особи — секретар обкому(крайкому), прокурор, начальник УНКВД.

Черговий наказ НКВД СРСР № 00606 про створення «особливих трійок» для розгляду слідчих справ арештованих за наказами НКВД СРСР № 00485, 00439, 00593 і т.д. від 17 вересня 1938 р. продублював постанову Політбюро ЦК ВКП(б). Згідно з наказом було замінено «альбомний порядок», встановлений в серпні 1937 р. «Особливі трійки» мали терміново вирішити долю заарештованих до 1 серпня 1938 р. На реалізацію цього наказу відводилося 2 місяці²³. Всі заарештовані вже звично ділилися на дві категорії. За кожні 5 днів про хід реалізації наказу телеграфом вимагалось повідомляти у центр.

Наказ № 00606 передбачав розгляд кримінальних справ конкретно на кожного обвинувачуваного з відображенням прийнятого по слідчій справі рішення у двох примірниках. Один із примірників, відразу після закінчення засідання, підлягав негайному відправленню до НКВД СРСР.

Рішення «Особливої трійки» підлягали негайному виконанню, що фактично прирівнювало їх до вироків Військової колегії Верховного суду СРСР.

За час проведення операції з 19 вересня по 3 листопада 1938 р., тобто за 44 дні, відбулося 14 засідань «особливої трійки» Вінницького УНКВД, на яких було оформ-

лено 40 протоколів по 1 247 розглянутих справ. Було репресовано 2 118 осіб (1799 по 1-й розстріл та 319 по 2-й категорії ув'язнення у таборах)²⁴.

Шляхом аналізу 88 актів виконання рішень «особливої трійки» УНКВД, що збереглися в архіві Вінницького обласного управління СБУ, встановлено, що на їх підставі розстріляно 1 199 осіб. Однак, у доповідній записці НКВД УРСР стосовно діяльності Вінницького управління НКВД за 1937–1938 рр. зазначалося, що за постановами «особливої трійки» було розстріляно 1 799 осіб. Ймовірно, ця цифра є уточненою та її варто прийняти за дійсну²⁵.

Здійснюючи свідому «соціальну інженерію» радянського суспільства, Й. Сталін позбавлявся не лише реальних чи потенційних політичних опонентів. Загрозу радянській владі становили також асоціальні елементи. Тому 21 травня 1938 р. паралельно почав реалізовуватися оперативний наказ НКВД СРСР № 00319 «Про роботу трійок з оголошенням інструкції трійкам НКВД по розгляду справ кримінальних та декласованих елементів і зловмисних порушників положення про паспорти». Він регламентував роботу так званих «міліційних трійок», які з 1935 р. (наказ № 00192) мали право в адміністративному порядку висилати чи ув'язнювати до 3–5 років осіб, які належали до «соціально-шкідливих» чи «соціально-небезпечних» категорій (особи, які не працювали, порушники паспортного режиму, кримінальні злочинці тощо). Згідно з новим наказом компетенція «міліційних трійок» значно розширювалася. Тепер на розгляд цих «трійок» потрапляли справи інших категорій правопорушень — рецидивісти, скупники краденого, бешкетники тощо. Віднині їх вину не треба було доводити в суді.

Наказ наголошував, що вилучення соціального елемента необхідно було здійснювати повсякденно. На засіданнях «міліційних трійок» необхідно було ретельно вивчати всі обставини кожної розглянутої справи. Пропонувалось ухвалювати адміністративні рішення про направлення у табори та вислання з великих промислових міст у нережимні місцевості в межах республіки, краю, області строком до 5 років. Особливо наголошувалося, щоб рішення «трійок» з кожної конкретної справи дійсно відповідали ступеню суспільної небезпеки особи, яка розглядалась.

Наказ вимагав точного дотримання всіх положень нової інструкції, включаючи повний перелік установчих відомостей на розглянутих осіб, підписів усіх членів «трійки» та прокурора. В протоколах не вимагалось робити посилання на статті Кримінального кодексу, а лише вказувалось те, що заарештований обвинувачується та «засуджується» як «соціально-небезпечний елемент». Розглядати справи пропонувалося протягом 15-днів²⁶.

Таким чином, за час існування у Вінницькій обл. «трійки» УНКВД, а на останньому етапі — «особливої трійки», з 5 серпня 1937 р. по 3 листопада 1938 р., із деякими перервами в 3 етапи, було проведено 79 засідань, результати яких зафіксовані у 105 протоколах (65+40). Причому 40 останніх протоколів є подвійними, тому що під кожним номером є два протоколи її засідань, які відразу писалися у 2-х екземплярах. Див. табл. 1 і 2.

У згаданій вже доповідній записці начальника Вінницького УНКВД І. Корабльова заступнику наркома НКВД УРСР А. Кобулову зазначалося, що, кількість розстріляних за постановами Вінницької «трійки» становила 7 940 чоловік. Цей показник

істотно відрізняється від кількості людей розстріляних на підставі рішень Вінницької «трійки» згідно даних наведених у таблицях 1 і 2 — 11 271 осіб. Подібна ситуація також із особами, засудженими за 2-ю категорією. Найімовірніше, що цю неточність можна пояснити включенням до числа громадян, розстріляних на підставі рішень Вінницької «трійки» УНКВД у серпні-вересні 1937 р., осіб, які проживали у районах, що у вересні 1937 р. відійшли до Кам'янець-Подільської області. У подальшому, коли на початку 1939 р. керівництвом Вінницького УНКВД готувалася уточнена доповідь на записку до НКВД УРСР, дані про розстріляних громадян із районів Кам'янець-Подільської області не враховувалися.

* * *

На підставі статистичних даних за 1937–1938 рр. наданих Вінницьким УНКВД до НКВД УРСР, аналізом протоколів засідань «трійки» та «двійки» Вінницької області, за постановами позасудових органів («Вищою двійкою», Вінницькою «трійкою», Особливою нарадою при НКВД СРСР) та судовими органами було репресовано 20 001 особа, з яких 13 475 — розстріляні у Вінниці та районних центрах області²⁷.

Діяльність позасудових органів у вигляді «трійок» була припинена за постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства». Проект постанови був затверджений Політбюро ЦК ВКП(б) 15 листопада 1938 р. Відповідний оперативний наказ НКВД СРСР № 00762 отримали місцеві апарати НКВД. Припинялися масові «операції» згідно оперативних наказів НКВД, всі арешти повинні тепер проводитися за санкцією прокуратури. Відновлювався попередній порядок погоджування арештів із зацікавленими відомствами та партійними органами.

Також відновлювався попередній порядок направлення справ через прокурора до суду на розгляд відповідно до закону про підсудність. Із всіх позасудових органів працювала лише Особлива нарада НКВД СРСР, куди направлялися справи з висновком прокурора лише у випадках, коли виникали обставини, що перешкождали передачі справи до суду (неможливість у судовому порядку використовувати докази, що викривають провину заарештованого, у той час як винність заарештованого є безсумнівною, тощо). Максимально скорочувалася кількість справ, що спрямовувалася на Особливу нараду. Крім того, всі справи мали бути оформлені у повній відповідності до кримінально-процесуального кодексу, зокрема зі ст. 206 КПК РРФСР та відповідними статтями КПК інших союзних республік, щодо пред'явлення підслідному всього слідчого матеріалу²⁸.

Таким чином, позасудові органи у вигляді «трійок» та «двійок» у 1937–1938 рр. виконали основну роботу по фізичному знищенню громадян України, їх масовому ув'язненню в табори ГУЛАГу. Але ліквідувавши «трійки» та «двійки», вище політичне керівництво СРСР не відмовилося від практики позасудових репресій. Особлива нарада при НКВД СРСР припинила своє існування лише після смерті Й. Сталіна.

Таблиця 1
про результати роботи «трійки» УНКВД у Вінницькій
області з 5 серпня по 31 грудня 1937 р.

№ п/п	Номер протоколу	Дата засідання «трійки»	Кількість розглянут. справ	За 1-ю категорією	За 2-ю категорією	Всього репресовано
1	2	3	4	5	6	7
1	1	05.08.37 р.	34	31	3	34
2	2	07.08.37 р.	63	53	10	63
3	3	08.08.37 р.	62	62	–	62
4	4	09.08.37 р.	164	154	10	164
5	5	10.08.37 р.	39	34	5	39
6	6	11.08.37 р.	110	104	6	110
7	7	13.08.37 р.	45	57	–	57
8	8	15.08.37 р.	168	156	12	168
9	9	17.08.37 р.	56	71	–	71
10	10	19.08.37 р.	78	88	–	88
11	11	21.08.37 р.	94	109	–	109
12	12	22.08.37 р.	80	80	–	80
13	13	23.08.37 р.	99	99	–	99
14	14	25.08.37 р.	63	63	–	63
15	15	31.08.37 р.	57	57	–	57
16	16	01.09.37 р.	100	115	–	115
17	17	02.09.37 р.	82	82	–	82
18	18	03.09.37 р.	50	50	–	50
19	19	07.09.37 р.	62	57	5	62
20	20	09.09.37 р.	141	141	10	151
21	21	13.09.37 р.	96	86	10	96
22	22	14.09.37 р.	71	61	10	71
23	23	15.09.37 р.	36	31	5	36
24	24	18.09.37 р.	102	102	–	102
25	25	19.09.37 р.	92	92	–	92
26	26	20.09.37 р.	210	235	–	235
27	27	22.09.37 р.	247	232	15	247
28	28	25.09.37 р.	175	160	15	175
29	29	04.10.37 р.	216	201	15	216
30	30	05.10.37 р.	291	281	10	291
31	31	07.10.37 р.	212	202	10	212
32	32	11.10.37 р.	115	105	10	115

Реабілітовані історією. Вінницька область

1	2	3	4	5	6	7
33	33	13.10.37 р.	119	109	10	119
34	34	20.10.37 р.	245	245	15	260
35	35	27.10.37 р.	216	216	–	216
36	36	05.11.37 р.	339	239	–	239
37	37	13.11.37 р.	284	284	–	284
38	38	18.11.37 р.	100	80	20	100
39	39	19.11.37 р.	180	180	–	180
40	40	20-21.11.37 р.	154	126	28	154
41	41	25.11.37 р.	312	337	–	337
42	42	29-30.11.37 р.	235	14	221	235
43	43	07.12.37 р.	960	550	410	960
44	44	29.12.37 р.	211	211	–	211
45	45	31.12.37 р.	132	132	–	132
	Всього	47 днів	6997	6174	865	7039

Таблиця 2
про результати роботи «трійки» УНКВД у Вінницькій
області з 2 січня по 3 листопада 1938 р.

№ п/п	Номер протоколу	Дата засідання «трійки»	Кількість розглянутих справ	За 1-ю категор.	За 2-ю категор.	Всього репресов.
1	2	3	4	5	6	7
1	46 *	02.01.38 р.	107	107	–	107
2	47 *	26.03.38 р.	67	94	3	97
3	48 *	27.03.38 р.	119	133	2	135
4	49 *	05.04.38 р.	128	156	7	163
5	50 *	07.03.38 р.	120	202	19	221
6	51 *	08.03.38 р.	106	159	6	165
7	52 *	09.04.38 р.	104	223	6	229
8	53 *	10.04.38 р.	62	167	11	178
9	54 *	11.04.38 р.	15	145	9	154
10	55 *	19.04.38 р.	37	236	4	240
11	56 *	20.04.38 р.	36	81	32	113
12	57 *	21.04.38 р.	26	160	5	165
13	58 *	22.04.38 р.	49	169	12	181
14	59 *	23.04.38 р.	64	239	16	255
15	60 *	25.04.38 р.	77	197	16	213

Діяльність позасудових органів на Вінниччині

1	2	3	4	5	6	7
16	61 *	26.04.38 р.	44	139	52	191
17	62 *	28.04.38 р.	22	99	—	99
18	63 *	05.05.38 р.	39	157	8	165
19	64 *	09.05.38 р.	62	258	4	262
20	65 *	10.05.38 р.	76	186	15	201
21	1 *	19-20.09.38 р.	—	—	—	—
22	2 *	20.09.38 р.	189	177	33	210
23	3,4 *	21.09.38 р.	68	115	26	141
24	5,6,7 *	22.09.38 р.	67	139	11	150
25	8,9,10 *	25.09.38 р.	64	127	23	150
26	11,12,13, 14 *	26.09.38 р.	54	187	13	200
27	15,16,17, 18,19,20 *	27.09.38 р.	163	250	48	298
28	21,22,23, 24,25,26 *	28.09.38 р.	175	274	27	301
29	27,28,29, 30 *	29.09.38 р.	139	150	47	197
30	31,32,33 *	01.10.38 р.	94	120	30	150
31	34,35,36 *	02.10.38 р.	79	109	22	131
32	37,38,39 *	07.10.38 р.	126	123	26	149
33	40 *	03.11.38 р.	29	19	13	32
	Всього :	33 дні	2607	5097	546	5643

* Подвійні протоколи, тобто протоколи під одним номером.

Архів УСБУ у Вінницькій області. — Спр. 78, 79. Протоколи засідання Винницької «тройки» УНКВД за 1937–1938 гг.; ГА СБ України. — Спр. 66927, т. 5. — Арк. 151–152.

Таблиця 3

кількості репресованих громадян Вінницької області на підставі постанов «Вищої двійки» з жовтня 1937 р. по березень 1938 р.

№ п/п	Номер протоколу	Дата протоколу	Всього репресовано	Кількість розстріл.	Кількість направ. у ВТТ
1	2	3	4	5	6
1.	3	08.10.1937 р.	22	19	3
2.	5	14.10.1937 р.	12	9	3

Реабілітовані історією. Вінницька область

1	2	3	4	5	6
3.	11	16.10.1937 р.	24	18	6
4.	18	13.09.1937 р.	87	79	8
5.	18	02.11.1937 р.	19	17	2
6.	19	09.11.1937 р.	16	16	–
7.	24	11.11.1937 р.	39	39	–
8.	26	17.11.1937 р.	5	5	–
9.	31	14.11.1937 р.	32	27	5
10.	35	22.09.1937 р.	104	87	17
11.	42	17.11.1937 р.	3	3	–
12.	48	28.09.1937 р.	10	8	2
13.	49	01.12.1937 р.	117	93	24
14.	52	28.09.1937 р.	100	91	9
15.	54	10.12.1937 р.	83	78	5
16.	60	13.12.1937 р.	109	69	40
17.	66	19.12.1937 р.	107	59	48
18.	67	19.12.1937 р.	43	21	22
19.	69	21.12.1937 р.	47	35	12
20.	71	22.12.1937 р.	58	17	41
21.	77	04.10.1937 р.	100	96	4
22.	87	14.12.1937 р.	18	15	3
23.	98	10.10.1937 р.	200	186	14
24.	103	12.10.1937 р.	80	72	8
25.	116	28.12.1937 р.	13	5	8
26.	544	14.12.1937 р.	110	89	21
27.	545	14.12.1937 р.	106	91	15
28.	625	26.12.1937 р.	75	39	36
29.	162	14.10.1937 р.	6	6	–
30.	184	27.10.1937 р.	67	66	1
31.	261	04.11.1937 р.	93	91	2
32.	293	10.11.1937 р.	100	98	2
33.	318	13.11.1937 р.	150	134	16
34.	340	17.11.1937 р.	100	100	–
35.	387	22.11.1937 р.	290	290	–
36.	396	23.11.1937 р.	71	61	10
37.	437	28.11.1937 р.	62	55	7
38.	453	01.12.1937 р.	45	37	8
39.	458	01.12.1937 р.	186	169	17
40.	497	09.12.1937 р.	337	278	59

Діяльність позасудових органів на Вінниччині

1	2	3	4	5	6
41.	532	13.12.1937 р.	105	76	29
42.	574	17.12.1937 р.	80	59	21
43.	576	18.12.1937 р.	108	71	37
44.	584	20.12.1937 р.	186	113	73
45.	90	11.01.1938 р.	101	43	58
46.	101	14.01.1938 р.	39	18	21
47.	109	18.01.1938 р.	27	20	7
48.	126	10.02.1938 р.	23	23	–
49.	126	31.01.1938 р.	61	22	39
50.	132	03.02.1938 р.	75	35	40
51.	134	04.02.1938 р.	74	43	31
52.	135	14.02.1938 р.	15	13	2
53.	139	10.02.1938 р.	87	42	45
54.	144	14.02.1938 р.	35	24	11
55.	231	10.02.1938 р.	15	13	2
56.	237	14.02.1938 р.	9	6	3
57.	694	03.01.1938 р.	59	52	7
58.	738	09.01.1938 р.	175	103	72
59.	740	09.01.1938 р.	270	143	127
60.	757	12.01.1938 р.	237	118	119
61.	797	16.01.1938 р.	243	178	65
62.	798	16.01.1938 р.	100	93	7
63.	811	19.01.1938 р.	113	42	71
64.	867	29.01.1938 р.	105	59	46
65.	871	31.01.1938 р.	130	50	80
66.	884	03.02.1938 р.	103	75	28
67.	892	03.02.1938 р.	151	121	30
68.	919	08.02.1938 р.	134	118	16
69.	922	08.02.1938 р.	222	195	27
70.	923	08.02.1938 р.	213	206	7
71.	924	08.02.1938 р.	181	176	5
72.	926	09.02.1938 р.	210	204	6
73.	935	13.02.1938 р.	237	213	24
Всього:	73 протокола	з 08.10.1937 р. по 13.02.1938 р.	7169	5535	1634

Примітки:

- ¹ Ченцов В.В. «Політичні репресії в Радянській Україні у 20-ті роки». — Тернопіль, 2000. — С. 48.
- ² Там само. — С. 49.
- ³ Там само.
- ⁴ Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов, «ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. Особи, факти, документи». — К.: Абрис, 1997. — С. 401.
- ⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГА СБ України). — Ф.13. — Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00447.
- ⁶ Архів УСБУ Вінницької області. — Спр. 78. Протоколи Вінницької «трійки» за 1937 р.
- ⁷ Див.: Реабілітовані історією. Вінницька область. — Кн. 1. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — С. 244—245, 630—642.
- ⁸ Див.: Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД. 1934—1941. Справочник. — М., 1999.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ ГА СБ України. Ф. 13. — Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00439.
- ¹¹ ГА СБ України. Ф. 13. — Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00447; див. також. Реабілітовані історією. Вінницька область. — Кн. 1. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — С. 45—50.
- ¹² Див.: Репресии против поляков и польских граждан. М.: Звенья, 1997. Результаты по «польской операции» у Вінницькій області опубліковані: «Реабілітовані історією. Вінницька область». — Кн. 1. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — С. 48—49.
- ¹³ На жаль, поки що не вдалося встановити кількісні показники реалізації цього наказу у Вінницькій області. Але Вінницькою науково-редакційною групою проводиться активний пошук документів щодо результатів цієї операції. Див.: Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов, «ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. Особи факти документи». — Київ: Абрис, 1997. — С. 377—380.
- ¹⁴ Результати «румунської операції» у Вінницькій області опубліковані: Реабілітовані історією. Вінницька область. — Кн. 1. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — С. 49.
- ¹⁵ Результати «харбінської операції» у Вінницькій області опубліковані: Реабілітовані історією. Вінницька область. — Кн. 1. — Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. — С. 49.
- ¹⁶ ГА СБ України. Ф. 13. — Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00693.
- ¹⁷ Російське міжнародне історико-просвітницьке правозахисне товариство «Меморіал» виявило та опублікувало назви цих директив: 8 октября 1937 г. Приказом Прокурора СССР Вышинского предложено «квалифицировать контрреволюционные выступления, содержащие одобрение террористических актов, а также высказывания террористических намерений в отношении вождей партии и Советского правительства по ст. 17 — 58—8 УК РСФСР» (т.е. как пособничество террору). Ранее такие высказывания квалифицировались по ст. 58—10 (контрреволюционная агитация); 28 октября 1937 г. «Приказ НКВД СССР № 00698 «О пресечении контрреволюционной шпионской, террористической, диверсионной деятельности личным составом посольств и консульств Германии, Японии, Италии и Польши». Предписывалось немедленно арестовать всех советских граждан, имеющих постоянные связи с иностранными консульствами и посольствами, ограничить контакты сов. граждан с иностранными представительствами; 30 ноября 1937 г. Директива НКВД СССР о проведении массовой репрессивной операции по линии «латвийского шпионажа». Операция проводилась в рамках «национальных операций». Репрессировались, в первую очередь, политэмигранты и перебежчики из Латвии, активисты латышских клубов и обществ (в т.ч. просветительских, латышских стрелков и др.) и т.д. По «латышской линии» в течение 1937—1938 гг. в СССР было осуждено 21 300 чел., из которых 16 575 приговорены к расстрелу; 11 декабря 1937 г. Директива НКВД СССР о продлении всех массовых операций («кулацкой» и «национальных») до 01.01.1938; Директива НКВД СССР о проведении массовой репрессивной операции среди греков. Арестованные обвинялись в шпионаже и националистической деятельности. Операция проводилась в рамках и методами «национальных операций». Основному удару подверглись греческие колонии на Юге России, в Закавказье и в Крыму. По «греческой линии» в течение 1937—1938 гг. было осуждено 12 557 чел., из которых 10 545 чел. приговорены к расстрелу; 14 декабря 1937 г. Директива НКВД СССР о репрессиях по «латвийской линии» (30.11.1937) распространена на «перебежчиков финнов, эстонцев, литовцев, болгар». Фактически аресты по эстонской и финской «линиям» начались еще в сентябре. В 1937—38 гг. по «эстонской линии» было осуждено 9 735 чел., из них к расстрелу приговорено 7 998 чел., по «финской линии» осуждено 11 066 чел., из них к расстрелу приговорено 9 078 чел.; 17 декабря 1937 г.

Директива НКВД о рассмотрении дел о побегах заключенных из лагерей на «тройках», о расстреле всех беглецов и об объявлении приговоров приказами по лагерям; 26 декабря 1937 г. Директива НКВД с требованием «решительности и беспощадности» в проведении «национальных операций». Указание проводить дополнительные аресты вне зависимости от объявленных сроков окончания операций; 9 января 1938 г. Циркуляр НКВД об усилении массовых операций на транспорте («изъять весь оставшийся на транспорте кулацкий и антисоветский элемент»; «в полной мере выполнить требования приказов об операциях по полякам, немцам, харбинцам, латышам, финнам, румынам и др.», «остающийся срок работы троек первую очередь рассматривать дела по жел. дор. транспорту»; 18 января 1938 г. Директива НКВД СССР об «исчерпывающей ликвидации эсеровского подполья» (в особенности бывших эсеров, вступивших в компартию) и о чистке эсеров в армии. Во исполнение этих распоряжений в течение одной недели (до 25.01.1938) по СССР было арестовано около 12 тыс. чел.; 31 января 1938 г. Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) о продлении до 15.04.1938 операции «по разгрому шпионско-диверсионных контингентов из поляков, латышей, немцев, эстонцев, финн, греков, иранцев, харбинцев, китайцев и румын» с оставлением «существующего внесудебного порядка рассмотрения дел»; указание провести «аналогичную операцию» в отношении болгар и македонцев; 14 февраля 1938 г. Директива НКВД СССР об усилении работы по меньшевикам и анархистам. «Следствие по этим делам вести с задачей установления организационных связей <...> с правыми и троцкистами, и иностранными разведками». Особое внимание приказано обратить на меньшевиков и анархистов, вступивших в ВКП(б)». 24 апреля 1938 г. Директива НКВД СРСР об арестах лиц, подозреваемых в террористически-диверсионных намерениях, усилении агентурного наблюдения за родственниками репрессированных (прежде всего, за детьми старше 15 лет), и охране партийных и советских руководителей в связи с первомайскими торжествами».

¹⁸ Известия. — 3 жовтня. — 1937.

¹⁹ Докладніше див.: Репресии против поляков и польских граждан. — М.: Звенья, 1997; Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарев. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні. Особи факти документи. — Київ: Абрис, 1997. — С. 347–348.

²⁰ Архів УСБУ у Вінницькій області. — Спр. 9. — Арк. 1.

²¹ Там само. — Спр. 127, 129, 130. Материалы «Высшей двойки» за 1937–1938 гг., т. 2, 4, 5.

²² Див.: Репресии против поляков и польских граждан. — М.: Звенья, 1997.

²³ ГА СБ України. Ф. 13. — Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00606.

²⁴ Архів УСБУ у Вінницькій області. — Спр. 9. — Арк. 1.

²⁵ Там само.

²⁶ ГА СБ України. Ф. 13. — Сборник документов. Приказ НКВД СССР № 00319.

²⁷ Архів УСБУ у Вінницькій області. — Спр. 9, 78, 79. Протоколы Винницкой «тройки» за 1937–1938 гг.; ГА СБ України. — Ф. 42. — Т. 34. — Арк. 16.

²⁸ Політичні репресії на Поділлі (20–30 рр. XX ст.). — Вінниця, 1999. — С. 178–179.

Андрій Амонс

МІСЦЯ РОЗСТРІЛІВ ТА ПОХОВАНЬ
НА ТЕРИТОРІЇ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

- місця розстрілів і поховань у райцентрах до 1935 р.
- ◎ місце розстрілів і поховань в обласному центрі 1936–1937 р.

**Постанова Політбюро ЦК ВКП(б)
«Питання НКВД» («про репресування колишніх куркулів,
кримінальних та антирадянських елементів»).**
З протоколу засідання Політбюро № 51, п. 442

за 20 червня – 31 липня 1937 р.

*СТРОГО СЕКРЕТНО
(Из О[собой] П[анки])*

Решение от 31.VII.37 г.

442. Вопрос НКВД

1. Утвердить представленный НКВД проект оперативного приказа о репрессировании бывших кулаков, уголовников и антисоветских элементов.

2. Начать операцию по всем областям Союза 5 августа 1937 года. В ДВК, Восточно-Сибирской области и Красноярском крае с 15 августа 1937 г. и в Туркменской, Узбекской, Таджикской и Киргизской республиках — с 10 августа 1937 года. Всю операцию закончить в 4-х месячный срок.

3. Операция проводится в две очереди. В первую очередь подвергаются репрессии уголовники и кулаки, отнесенные к первой категории. Во вторую очередь кулаки и уголовники, отнесенные ко второй категории.

4. Председателями троек утвердить народных комиссаров внутренних дел и начальников краевых и областных управлений НКВД.

5. Отпустить НКВД из резервного фонда СНК на оперативные расходы, связанные с проведением операции, 75 миллионов рублей, из которых 25 миллионов — на оплату железнодорожного тарифа.

6. Обязать НКПС предоставить НКВД по его заявкам подвижной состав перевозки осужденных внутри областей и в лагерь.

7. Всех кулаков, уголовников и другие антисоветские элементы, осужденные по второй категории к заключению в лагерь на сроки, использовать:

- а) на ведущихся сейчас строительствах ГУЛАГа НКВД СССР;
- б) на строительстве новых лагерей в глубинных пунктах Казахстана;
- в) для постройки новых лагерей, специально организуемых для лесозаготовительных работ силами осужденных.

8. Для организации лагерей по лесным разработкам предложить Наркомлесу немедленно передать ГУЛАГУ НКВД следующие лесные массивы:

а) Томск — Асино	в Западно-Сибирском крае,
б) Тайшет — Братское	в Восточно-Сибирской области,
в) Кулой	в Северной области,
г) Чибью — Усть-Вымь	в Северной области,
д) Ивдельский	в Свердловской области,
е) Каргопольский	в Северной области,
ж) Локчимский, Сторожевский и Усть-Куломский	в бассейне реки Вычегды.

9. Предложить Наркомлесу и ГУЛАГУ НКВД СССР в декадный срок определить, какие дополнительные лесные массивы, кроме перечисленных выше, должны быть переданы ГУЛАГУ для организации новых лагерей.

10. Поручить Госплану СССР, ГУЛАГу НКВД и Наркомлесу в 20-дневный срок разработать и представить на утверждение в СНК СССР:

а) планы организации лесозаготовительных работ, потребной для этой цели рабочей силы, необходимых материальных ресурсов, денежных средств и кадров специалистов;

б) определить программу лесозаготовительных работ этих лагерей на 1938 год.

11. Отпустить ГУЛАГу НКВД из резервного фонда СНК СССР авансом 10 миллионов рублей на организацию лагерей и на проведение подготовительных работ. Учесть, что в 3 и 4 кварталах 1937 года осужденные будут использованы для производства подготовительных работ к освоению программы 1938 года.

12. Предложить обкомам и крайкомам ВКП(б) и ВЛКСМ тех областей, где организируются лагеря, выделить в распоряжение НКВД необходимое количество коммунистов и комсомольцев для укомплектования административного аппарата и охраны лагерей (по заявкам НКВД).

13. Обязать Наркомат Обороны призвать из запаса РККА 240 командиров и политработников для укомплектования кадров нач. состава военизированной охраны вновь формируемых лагерей.

14. Обязать Наркомздрав выделить в распоряжение ГУЛАГа НКВД для вновь организуемых лагерей 150 врачей и 400 фельдшеров.

15. Обязать Наркомлес выделить в распоряжение ГУЛУГа 10 крупных специалистов по лесному хозяйству и передать ГУЛАГу 50 выпускников Ленинградской Лесотехнической Академии.

СЕКРЕТАРЬ ЦК — Л. 155–157. Машинописная выписка на бланке ЦК ВКП(б), с напечатанной датой составления выписки 31 июля 1937 г. Вверху напечатан адрес рассылки: «Тов. Ежову — все; т.т. Кагановичу Л. — 6; Иванову — 8, 9, 10, 15; Смирнову Г. — 10; Арбузову — 5, 10, 11; Ворошилову — 13; Проппер-Гращенкоу — 14».

— РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 163. Д. 1158. Л. 161. «Подлинный» протокол заседания Политбюро. Рукописный подлинник чернилами на листе простой бумаги. Вместо текста постановления записано: «Вопрос НКВД. Решение — особая папка». Внизу справа адрес рассылки: «т. Ежову — все, Кагановичу Л. [-] 6, Иванову — 8, 9, 10, 15, Смирнову Г. — 10, Арбузову — 5, 10, 11, Ворошилову — 13, Проппер-Гращенкоу — 14», слева сведения о принадлежности документа к делопроизводству заседания Политбюро, протокол № 51, п. 442 с датой «31.VII.37».

Друкується за: Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930–1940: В 2 книгах. — Кн. 1 — Москва: Росспэн, 2005 — с. 742–743.

Примітки:

На основі цього документу було розіслано постанову політбюро ЦК ВКП(б) від 3 липня 1937 р. за підписом Й. Сталіна наркому внутрішніх справ СРСР М. Єжову та секретарям обкомів, крайкомів, ЦК компартій союзних республік та видано оперативний наказ наркома внутрішніх справ про операцію про репресування колишніх кукурлів, кримінальних елементів від 30 липня 1937 р., опубліковані в першій книзі цього видання. (Див. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Вінницька область. — Кн. 1. — Вінниця, 2006 — с. 219, 226–236).

Відомості про національний склад громадян репресованих
за рішеннями обласних трійок НКВС УРСР

4 січня 1938 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Области	Всего	Украинцев	Русских	Евреев	Поляков	Немцев	Болгар	Греков	прочих
Киевская	11231	10218	328	119	260	205	10	5	86
Харьковская	9850	8461	975	98	81	192	-	-	43
Донецкая	10725	5746	3071	-	184	694	-	267	763
Д/петровская	7750	5529	1009	41	91	900	174	1	5
Одесская	9283	6162	749	228	85	1492	178	23	366
Винницкая	8200	7393	69	31	656	43	-	-	8
Черниговская	5150	4949	139	3	3	28	1	-	27
Житомирская	4325	4144	48	24	66	11	-	-	32
Полтавская	3400	3354	37	1	2	-	-	-	6
Николаевская	3510	2807	247	66	27	179	13	7	164
Камен.-Под.	3150	2907	-	14	187	24	1	-	17
МАССР	2300	116	210	37	32	93	4	1	757 ^{1*}
ИТОГО:	78874	62836	6882	662	1674	3861	381	304	2274

* в том числе 754 молдаванина.

ПРИМЕЧАНИЕ: Отсутствуют данные о национальном составе в отношении 4248 чел., осужденных, из них – по Донецкой обл. на 1812 чел., Днепропетровской обл. – 600, Киевской обл. – 569, Каменец – Подольской – 500, Николаевской – 400, Одесской – 367 [областям].

Начальник 8 отдела УГБ НКВД УССР
лейтенант госбезопасности

[підпис]

Мунвез

ГДА СБ України. – Ф/42. – Спр. 33. – Арк. 38. Засвідчена копія. Машинопис.

Примітка:

¹ Так в тексті.

Розділ III

НАРИСИ ПРО РЕПРЕСОВАНИХ

КЕСАР АНДРІЙЧУК — ПОЕТ ТРАГІЧНОЇ ДОЛІ

Андрійчук Кесар Омелянович, 1907 р.н., народився в с. Тростянець Тиврівського р-ну, проживав у м. Вінниця, українець, освіта вища, із селян, науковий співробітник Вінницького краєзнавчого музею, одружений, одна дитина. Арешт. 08.09.1937 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР, за постановою трійки УНКВС Вінницької обл. від 26.11.1937 р. ув'язнений на 10 р. ВТТ. Звільнений після відбуття строку покарання. Реабіл. 15.03.1956 р. Вінницьким облсудом.

Наш земляк, поет Кесар Омелянович Андрійчук (псевдонім — К. Бубела, Видючий) був одним із зачинателів літературного руху на Поділлі в 20-і рр. ХХ ст. Син селянина, який з малих літ пізнав гірку нужду та важку працю, він і в своїх творах залишався здебільшого співцем подільських ланів, перетворюваних напруженою працею нащадків прадавніх ратаїв. Сповнений глибокого соціального оптимізму, він залишався таким і в своїх поезіях. Життя, прості люди-трудівники, їх скромна, непоказна на перший погляд праця — ті джерела, що постійно підживлювали його творчість. На жаль, довгі роки сталінських таборів та забуття на деякий час залишили остронь від улюбленої справи, але закреслити його життя та творчість в пам'яті народу їм все ж не вдалося.

Народився Кесар Андрійчук 9(22) березня 1907 р. в селі Латанці Брацлавського повіту (в 1957 р. з'єднане з селом Тростянець Тиврівського району) в багатодітній сім'ї селянина-бідняка¹.

З архівних джерел відомо, що в Андрійчука Лук'яна Мусійовича (діда поета) було двоє синів: Омелян (народився 28 липня 1866 р.) та Іван (10 липня 1869 р.). Після смерті батька сини поділили невелику хатину та майно і стали вести власне господарство. Невдовзі з'явилися й діти: в старшого брата їх було семеро; другою дитиною став Кесар («володар»)². Спільними зусиллями сім'я вела нехитре господарство (половина хати, клуня, шопа, хлів, корова, близько двох з половиною десятин землі), підробляючи на існування також наймитуванням в заможних господарів³. Коли хлопцю виповнилося 12 років, на сім'ю звалюється нове горе: помирає батько і весь тягар виховання дітей лягає на плечі матері, Марфи Максимівни⁴.

Однак, яким би важким не було життя, в пам'яті хлопця назавжди закарбувались теплі спогади про отчий дім⁵:

*Нема миліш святого краю,
Де труд, і щастя, і пісні,
Бо тут і клени розцвітають,
Бо тут і грози не страшні.*

Забігаючи наперед, відзначимо, що грозових випробувань у житті поета було не-мало, однак він долав їх з упертістю стоїка. А початок життєвого шляху його, здавалося, не віщував нічого незвичайного, хоча за низько навислим небосхилом вже вгадувалися контури верховного визначення: Богу богове, а Кесарю кесарева. Нитки життєвої долі приводять хлопця після закінчення місцевої церковно-парафіяльної

школи до Вороновицької 7-річної трудової школи (знаходилась при трудовій колонії). Після її успішного закінчення 9 липня 1923 р.⁶ здає документи до Вороновицької професійно-технічної школи, де опановує професію столяра. Однак, провчившись там рік, відчуває, що його покликання праця педагога. Тому юний Кесар, будучи вже другокурсником, подає заяву до дирекції Вінницьких 3-річних педкурсів з проханням зарахувати його курсантом⁷. На цей час за плечима хлопця вже був чималий життєвий досвід: робота секретарем Комітету незаміжних селян (з 1922 р.), редагування стінгазети, керівництво хатою-читальнею в Латанцях, тощо⁸. Все це створило непогану основу для майбутнього літературного та життєвого гарту, а також для успішного навчання на педкурсах.

Після їх закінчення здібний юнак в 1927–1931 рр. навчається в Одеському інституті народної освіти⁹. Одним із викладачів цього інституту був видатний історик, академік Михайло Слабченко, згодом, у 1929 р. репресований за те, що не побоявся сказати правду про негативні наслідки входження українських земель до складу всеросійського ринку¹⁰. Запамятався також письменник Володимир Гадзінський, якого, щоправда, дещо недолюбливали початківці за зверхнє ставлення до молодих літераторів¹¹. Присмні спогади залишилися в Кесаря Андрійчука і від своїх нових друзів, таких же літераторів-початківців, як і він сам: Степана Олійника, Сави Голованівського, Степана Крижанівського та Остапа Вишні. В свою чергу, і їм припав до душі щирий, привітний подільський хлопець. Згадує Степан Олійник: «З щирою пошаною згадую Кесаря Омеляновича Андрійчука, як добру і чесну людину, як талановитого поета. Правдивий в житті, сердечний і ніжний характером, він був таким і в своїх чудових поезіях»¹². На жаль, художню вартість Кесаревих поезій дещо применшувала певна однобічність тематика та кон'юнктурність. Як син свого часу, який жив в період значних соціальних зрушень (роки перших п'ятирічок), Андрійчук майже не залишив у своєму творчому доробку місця для ліричних та філософських творів. Натомість герої його поезій — хлібороби, будівельники, енергетики, шахтарі, буряківники, їх напружена, самовіддана праця в ім'я майбутнього («Плугатарі», «Турксиб у двадцяті», «Екскаратор», «Бунтарять дні», «Може й так», тощо). Одночасно Кесар Андрійчук значну увагу приділяє висвітленню історико-революційної тематика, пов'язуючи її виключно з більшовизмом. Свідченням цього є і перший вірш Андрійчука («21 січня»), надрукований 1928 р. в одеській окружній газеті «Червоний степ» (довгий час цей вірш був своєрідною візитною карткою поета). Та й перша поетична збірка поета («На зламі»), видана в 1931 р., багато місця відводить подібним творам («Ходаки з Вінниці», «Монумент», «Буремні роки», «Лейтенант Шмідт», «Зустріч ескадри» та ін.). Згодом сам поет, згадуючи про цей період в своїй творчості, відзначав: «Перші мої кроки в літературі були не зовсім впевнені, боязкі, траплялися промахи. Але я багато працював над собою, багато вчився, долаючи недоліки»¹³.

Окрім віршування, Кесар Андрійчук непогано перекладав твори О. Пушкіна, В. Маяковського, Я. Купали, О. Твардовського, С. Стальського та багатьох інших. З під його пера з'являються власні нові твори (написав понад 300 поезій), виношуються чергові збірки поезій («Над селом — гудуть проводи», «Веселка на Бугом», «Моя Тиврівщина»), на жаль, вони з різних причин не дійшли до нащадків¹⁴.

Після закінчення Одеського інституту Андрійчук працює в Сутиській неповній середній школі (1931 — 1933 рр.) та в Тиврівській середній школі (1933–1935 рр.), викладає українську мову і літературу, а також історію і суспільствознавство¹⁵. Одночасно є літературним співробітником Тиврівської районної газети «Ударник соц. будівництва». На цьому поприщі у нього виникають творчі контакти з іншим відомим подолянцем — поетом Трохимом Огневиком, що не завадило згодом останньому давати на свого ідейного побратима необхідні свідчення в антирадянській діяльності), а також з поетом Миколою Нарушевичем, дядьком нашого земляка Віктора Нарушевича із Сутисок. Чималу частку свого серця та душі Андрійчук залишає в своїх вихованцях, прагнучи піднести їхню свідомість до орбіти вічного, доброго та прекрасного. Завдяки його зусиллям в Тиврівській школі було створено літературний гурток, на засіданнях якого учні старших класів виступали із читанням власних творів. Багато членів цього гуртка стали згодом відомими людьми. Але хто б із них де потім не працював, всі вони зберегли світлі почуття про свого вчителя¹⁶.

В 1935 р. поет переїздить з Тиврова до Вінниці: за направленням обкому комсомолу влаштовується на роботу в редакцію комсомольської газети «Молодий більшовик», де очолює відділ літератури та мистецтва¹⁷. Разом з дружиною — Олександрою Василівною Брижатою, студенткою Одеського фінансового інституту, та донькою Ганною проживав по вулиці Запорізькій, 11/4¹⁸.

Надалі творча, кипуча натура Андрійчука знаходить ще одне застосування своїм силам: з травня по вересень 1937 р., за рекомендацією культпросвітвідділу обкому КП(б)У, працює науковим співробітником історичного відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею¹⁹. На цей час Кесар Андрійчук вже був визнаним майстром слова (член Спілки радянських письменників СРСР з 1934 р.), поезії якого друкувались на сторінках таких республіканських видань, як «Вісті», «Комсомолец України», «Молодняк», «Літературна газета», тощо. Проте, незважаючи на зовнішній успіх, душу Андрійчука, немов рій мух, все частіше обсідали нав'язливі думки та сумніви: а чи правильно все діється в «найсправедливішому» на світі суспільстві? Чому ж тоді на обличчях людей так мало усмішок щастя, чому люди так боязко одвертаються, ловлячи на собі погляд незнайомої людини?..

8 вересня 1937 р. на квартирі Андрійчука у Вінниці з'явилися енкаведисти, які вчинили там повальний обшук. В постанові на проведення обшуку та арешт від 6 вересня 1937 р. вказувалось, що Андрійчук Кесар Омелянович, «будучи антисоветски настроєнным, проводил контрреволюционную работу», і звинувачувався «в преступлении, предусмотренном ст. 54–10 КК УССР»²⁰.

Доказом вини Андрійчука, окрім іншого, стало навіть цілком безневинна поезія «А може й так», в якій він ніби-то висловлював можливість несоціалістичного шляху розвитку села²¹.

Під час слідства, яке розгорнулось по тому, свідками виступали знайомі та друзі Андрійчука. Протоколи їх допитів в деякій мірі дозволяють простежити еволюцію поглядів самого поета від беззаперечного захоплення більшовицьким режимом до замислення над його суттю. Так, знайомий ще по роботі у Сутиській школі Трохим Огневик (Блажчук) наводив такі слова Андрійчука: «Українська радянська література умов для розвитку не має, оскільки вона повинна мати щось своє, особливе, —

національне, а це в сучасних умовах неможливо, оскільки радянська влада письменників, які проявляють націоналістичні тенденції в літературі, знищує. Так було з Хвильовим, Ірчаном, Крушельницьким та іншими. І, взагалі, національне питання на Україні не вирішене, тих людей, які добиваються правильного вирішення цього питання, називають контрреволюціонерами і переслідують їх, так було і зі Скрипником. Це людина, яка втілювала в собі всю культуру українського народу, але радянська влада довела його до того, що він змушений був застрелитись»²². Далі Блажчук згадує ще одну подробицю із своїх зустрічей з Андрійчуком. Зокрема, влітку 1936 р. Андрійчук нібито заявив йому в редакції «Молодого більшовика», що «Щорс це не народний герой і про нього нічого не було чути до того часу, доки Сталін не сказав про нього, а після цього всі почали про нього говорити як про українського Чапаєва. Насправді ж роль Щорса в громадянській війні незначна»²³.

Навіть цих прикладів «контрреволюційної» діяльності поета, які були всього лише звичайнісінькою констатацією фактів, в ті часи було достатньо, щоб зламати людині життя. Так воно сталося і цього разу: рішенням трійки УНКВД по Вінницькій області від 25–26 листопада 1937 р. поета засуджено на 10 р. виправно-трудоих таборів²⁴. Відбувати покарання Кесарю Андрійчуку довелося серед дикої природи Бурят-Монгольської АРСР (Селенгинський район, станція Улан-Уде, п/в Тамча, 2-е відділення Южлагу, колона № 217, Росія). Перебуваючи в оточенні кримінальних злочинців, приховуючи від них свою освіченість, поет наївно вірив, що «пролетарський» суд все ж таки зрозуміє свою помилку і перегляне його справу. Свідченням цього є його листи-скарги до Верховного Суду УРСР (15.08.1939 р.), наркома внутрішніх справ СРСР (13.03.1940 р.), начальника управління НКВД по Вінницькій області (04.04.1940 р.)²⁵, а також до «президента» СРСР К.Є. Ворошилова (вже після свого звільнення)²⁶. Не втрачала надії на справедливість і дружина поета, яка знайшла у собі мужність та силу волі, щоб не зректися свого опального чоловіка. З Одеси, де вона тоді навчалась у фінансовому інституті, Олександра Василівна пише сповненого розпуки листа до головного опричника Лаврентія Берії, даремно сподіваючись на його допомогу (29 березня 1939 р.). В листі, який не можна байдуже читати, дружина Андрійчука повідомляє, що доки вона перебувала в Одесі, у Вінниці конфіскували її квартиру, а стару, хвору матір поета викинули на вулицю разом із малолітньою внучкою. Будучи неписьменною, мати ніяк не могла повідомити про це лихо, тому їй довелось добряче потинятись по підворотням, випрошуючи милостиню, перебуваючи у глибокому відчаї, Олександра Василівна прямо натякає у листі на можливість самогубства, якщо її чоловікові не повернуть чесне ім'я²⁷. Однак цей лист, був проігнорований. Що було оте прохання, коли таких, як Андрійчук, були мільйони...

Все ж таки Кесар Андрійчук був звільнений із таборів, 8 вересня 1947 р., коли повністю відбув свій термін²⁸. Очевидно, що довгі роки перебування у неволі, спричинили у ньому глибокий душевний надлом. Згадує земляк Андрійчука, красзнавець, доцент М.А. Тростогон: «Мовчазний, постійно замкнений у собі. Одразу справляв враження людини, яка дуже багато пережила. Коли вже говорив, то влучно, промовисто, без зайвої патетики»²⁹.

На початку 50-х рр. сім'я Андрійчуків (Степанида Пилипівна, друга дружина, два сини і дві дочки) поселяється у Тиврові. Жили вони спочатку в найманій кварти-

рі, а потім побудували власну хату³⁰. З 20 вересня 1953 р. Кесар Андрійчук працює інспектором райвно впродовж двох років, а також викладає російську мову та літературу в Тиврівській середній школі³¹. І досі на Тиврівщині є люди, які з любов'ю та теплотою згадують цю працювиту людину. Донька поета, Галина Кесарівна, яка працювала в Краснянській середній школі, відзначала: «Батько ніколи не сердився, завжди давав розумні поради та допомагав у роботі молодим учителям. Він дуже любив квіти, природу, життя»³². Тиврівський педагог Ф. Кондратенко, який працював тоді завучем, згадує, що «поет Кесар Омелянович Андрійчук любив педагогічну працю, із запалом та пристрастю працював у школі, будуючи свої уроки з російської мови та літератури так, щоб учні вміли активно мислити, самостійно робити вірні висновки. Він постійно ставив перед собою мету на уроках не лише навчати, але й виховувати дітей, і цим самим добиватися свідомого засвоєння ними знань»³³.

Помер Кесар Андрійчук 7 серпня 1958 р., так і не побачивши на книжкових полицях свою другу збірку поезій, яка вийшла у світ незадовго перед його смертю («Подільська сторона», 1958 р.). Похований там же, у Тиврові³⁴. Важкою і скорботною була його життєва дорога, але, незважаючи ні на що, пам'ять про талановитого поета-тиврівчанина зберігається серед його нащадків. Справжнє мистецтво сильніше над життєвими бурями та незгодами. Немов заповіт, горять на могилі Кесаря Андрійчука рядки з вірша «Монумент»³⁵:

*На площі ми посадили сад.
У полі виростимо жито,
Бо нам життя нове творити
І не вертатися назад.*

Примітки:

¹ Державний архів Вінницької області / далі — ДАВО/. — Ф. Р-1179, оп. 1, спр. 26. Арк. 4.

² Там само. — Ф. Д-329, оп. 1, спр. 14. — Арк. 24 зв.-25; Ф. Р-1179, оп. 1, спр. 31. — Арк. 2.

³ Там само. — Ф. Р-1179, оп. 1, спр. 26. — Арк. 7-8.

⁴ Там само. — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 4185. — Арк. 102.

⁵ Андрійчук К., Три пори року // Андрійчук К. Подільська сторона. — К.: Рад. письменник, 1958. — С. 67.

⁶ ДАВО. — Ф. Р-1179, оп. 1., спр. 26. — Арк. 3.

⁷ Там само. — Арк. 1.

⁸ Литвинов І. Співець подільського подільського краю // Маяк. — 1985. — 25 червня.

⁹ ДАВО. — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 4185. — Арк. 105.

¹⁰ Там само. — Арк. 102 зв.

¹¹ Там же. — Арк. 185.

¹² Олійник С. Приемний спогад // Маяк. (Тиврів) — 1967. — 21 березня.

¹³ Лазаренко В. Трагічна постать // Камертон-Х. (Вінниця) — 1993. — № 27. — 30 липня.

¹⁴ ДАВО. — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 4185. — Арк. 103-103 зв.

¹⁵ Барабан Л. Слово залишилося в дозорі // Маяк. (Тиврів) — 1968. — 6 серпня.

¹⁶ ДАВО. — Р-6023, оп. 4, спр. 4185. — Арк. 54-54 зв.

¹⁷ Там само. — Арк. 16.

¹⁸ Див. Ковтун А. Пам'ять земляків // Комсомольське плем'я. (Вінниця) — 1967. — 31 березня.

¹⁹ ДАВО — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 4185. — Арк. 98.

²⁰ Там само.. — Арк. 9.

²¹ Там само. — Арк. 98 зв.

²² Там само. — Арк. 4–4 зв.

²³ Там само. — Арк. 1.

²⁴ Там само. — Арк. 25.

²⁵ Там само. — Арк. 22–23.

²⁶ Там само. — Арк. 26–27.

²⁷ Там само. — Арк. 39.

²⁸ Там само. — Арк. 100 зв.

²⁹ Там само. — Арк. 98–100 зв., 102–105 зв.

³⁰ Андрійчук К. Лист до Ворошилова // Камертон-Х. (Вінниця) — 1993. — № 27–30 липня.

³¹ ДАВО. — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 4185. — Арк. 44–49.

³² Там само. — Арк. 120.

³³ Лазаренко В. Назв. праця.

³⁴ Кундис О. Кесар Андрійчук // Маяк. (Тиврів) — 1987. — 23 березня.

³⁵ ДАВО. — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 4185. — Арк. 190.

К. Завальнюк

РОЗПЛАТА ЗА ВЛАСНУ ДУМКУ

Андрєв Олексій Семенович, 1887 р.н., народився в м. Москва, Російська Федерація, проживав у м. Вінниця, із службовців, освіта середня, завідувачий відділом універмагу, одружений. Арешт. 05.11.1932 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР, за постановою Особливої наради ГПУ УСРР від 28.01.1933 р. позбавлений права проживання у 12 населених пунктах на 3 роки. Реабіл. 05.12.1989 р. Вінницькою облпрокуратурою.

Слідчий уважно подивився на підсудного, невисокого худорлявого чоловіка із старовірською борідкою, і про себе відзначив: «Диви, і цей пнеється у герої!». Проте свого обурення не виказав. «Отже, Ви вважаєте, — неквапно промовив він з притиском, що будівництво соціалізму в Радянському Союзі неможливе. Дозвольте ж тоді поцікавитися, чому саме?». Підсудний, одірвавшись від своїх потаємних дум, впевнено розпочав свою вистраждану довгими роками сповідь: «Соціалізм може бути і капіталістичним і комуністичним, це залежить від того, хто його будує, причому будівництво соціалізму в нашій країні важче, ніж у країнах капіталістичних.

Капіталізований соціалізм більш близький сучасності, тому що капіталізм і народжувався при нашому людстві і продовжував зростати, отже, при капіталістичних умовах щільніше укладається своєю складовою частиною до фундаменту соціалізму, і при цій системі соціалістичного суспільства немає розшарування класових прошарків, немає недовомленості між середняком, бідняком і куркулем, їх загальне завдання одне і все це відбувається мирним дружлюбним шляхом.

Комуністичний соціалізм є більш важким, в теорії, проходячи комунізм, ми на практиці самі ж зіштовхуємося з цілим рядом фактів, з якими самі ж погодились, що нашу політику необхідно змінювати, тому що ми робимо помилки. Соціалізм може бути цінним тоді, коли людина вся до нього підготовлена, знає, що вона робить, і сама розвинута на 75, якщо не на всі 100%. Але в даному випадку, коли маса неспокійна, відповісти по-людськи на таку справу будівництво соціалізму не може, адже

будувати соціалізм тоді, коли майже поголовна більшість народу із спостереження в житті позбавлена шматка хліба (вільного утримання), необхідного для проживання, позбавлена будь-якої свободи і можливості отримати за готівку штани, черевики та предмети і припаси першої необхідності, то в таких умовах будівництво соціалізму в Країні Рад неможливе (а якщо і можливе, то у великими втратами для людства). Про який комуністичний соціалізм може бути мова, якщо питання про їжу та одяг змушує людину зайвий раз вдаватись до дій, які дали би їй можливість йти дійсно до соціалізму, як вище я вказував, капіталістичного соціалізму. Отже, начебто цілий ряд передумов свідчить на сьогоднішній день, що соціалізм в країні рад будувати не можна і ми його не збудуємо»¹.

Подібне сміливе, публічне висловлювання опозиційних щодо офіційної ідеології та курсу поглядів у ті важкі для нашого народу часи було незвичайним явищем. У даному випадку цим сміливцем виявився місцевий художник Олексій Семенович Андреев. Вражає інше: у 1930-х рр. провінційний митець показав історичну безперспективність ленінсько-сталінської моделі розвитку суспільства. Натомість окреслив той варіант суспільства, який нині успішно утвердився в передових постіндустріальних країнах Заходу («капіталістичний соціалізм»). Також Андреев вказував, що з часом «комунізм виродиться в свого роду культову релігію»².

Не можна обминути й інше пророцтво художника. В багатьох приватних бесідах у 1932 р. він стверджував: «Як блискавка спалахне на сході і буває помітна на заході, так буде приліт на численних аеропланах і прихід на страшних танках наших збавителів від комуністів»³. Такою блискавкою, як відомо, була фашистська Німеччина, яка забезпечила своє швидке просування на схід, не в останню чергу, за рахунок широкого застосування авіації і танкових армій, а також ілюзій значної частини населення СРСР щодо справжніх намірів окупантів. Що ж до блискавки на сході, то нею була Японія, військовий союзник Німеччини, яка ще раніше розпочала агресію проти народів Південно-Східної Азії.

Хто ж він, зрештою, цей чоловік, що володів досить сильною духовною проникливістю? Ще здавна помічено, що такою проникливістю володіють духовно багаті від природи натури. Олексій Андреев — із них. Народився він 20 травня 1887 р. в Москві, корінний росіянин. Одружений на Онисі Максимівні Таранухіній в якій після першого шлюбу був син Віталій (1913 р.н.)⁴.

Основи теоретичних та практичних знань з живопису Андреев здобув у Київській художній школі, закінчив яку у 1915 р. Після цього близько року працював учителем малювання в київській Шулявській жіночій гімназії в Києві, проте його творчі плани невдовзі перериває світова війна⁵. Олексій Андреев опиняється в Житомирській школі прапорщиків, після якої його направляють на службу у Вінницю (1916 р.). Служив в авіації — в ескадрі повітряних кораблів. Тут його і застають революційні події 1917 р., мимовільним учасником яких довелось стати⁶. Коли ж суспільні пристрасті трохи вгамувалися, Андреев, як глибоко цивільна людина, повертається до мирної праці.

3 грудня 1917 р. він — учитель малювання у Вінницькому Першому вищому початковому училищі (до 1920 р.)⁷, аналогічну посаду з того ж числа займає і у Другому вищому початковому училищі, в якому пропрацював більше 10 р. (згодом — 9-а трудова школа)⁸. Крім цього, короткий час вчителював у залізничній та 13-ій трудовій школах⁹.

Олексій Андреев був досить помітною постаттю в колі місцевої інтелігенції. Як художник, він зростав під духовним впливом відомого краєзнавця Густава Брілінга. Чимало акварельних робіт Андреева (переважно портретів) зберігалось у приватній колекції організатора Вінницького краєзнавчого музею. На жаль, майже всі вони втрачені для нащадків. На 1939 р. в музеї був цілий ряд робіт Олексія Семеновича: «Староміська церква», «Церква у Великих Хуторах», «Багринівська каплиця», «Напис на сволюку хати», «Хата Романюка», «Портрет Леніна». Нині ж із цієї серії у Вінницькому художньому музеї зберігаються лише двоє полотен: «Руїни каплиці на кладовищі села Багринівці» (1930 р.) та «Старомиколаївська церква у Вінниці» (початок 30-х рр.)¹⁰.

5 листопада 1932 р. несподівано для всіх (хоча, чи так уже й несподівано?) Андреев, який на той час працював завідувачем музичним відділом універмагу № 6 Вінноблторгу, був заарештований органами НКВД за заялженим звинуваченням: належність до контрреволюційної організації та антирадянська агітація¹¹. Однак, радянська Фемида востаннє посміхнулась ув'язненому: 3 роки позбавлення прав проживання в 12 населених пунктах¹², які були справжнім благом на фоні негласної цензури, яка супроводжувала опального митця до самої смерті (помер у 1942 р. в м. Чистополь, в Татарстані, Росія, куди був висланий в адміністративному порядку у 1937 рр., так і не розкривши до кінця свій непересічний талант¹³. Важким і тернистим був його шлях, але він пройшов його з честю та гідністю, нікого не зрадивши, не кинувши у біді, як і належить людині високої духовності.

Примітки:

¹ Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 13566. — Арк. 6–6 в.

² Там само. — Арк. 10.

³ Там само. — Арк. 4 зв.

⁴ Там само. — Ф. Р-256, оп. 2, спр. 31. — Арк. 1.

⁵ Там само. — Арк. 1–2.

⁶ Там само. — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 13566. — Арк. 11.

⁷ Там само. — Ф. Р-256, оп. 2, спр. 31. — Арк. 2.

⁸ Там само. — Ф. Р-5257, оп. 1, спр. 2. — Арк. 48 зв. — 49.

⁹ Там само. — Арк. 49 зв.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. — Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 13566. — Арк. 2–3.

¹² Там само. — Арк. 15.

¹³ Там само. — Арк. Р-5257, оп. 1, спр. 2. — Арк. 50.

СЛІДЧА СПРАВА Г. Д. БРИЛЛІАНТА

Бриліант Григорій Давидович, 1897 р.н., народився в м. Вінниця, єврей, із службовців, освіта вища, член ВКП(б), директор Вінницького медичного інституту, одружений, одна дитина. Арешт. 27.07.1937 р. Звинувач. за ст. ст. 54–7, 20–54–8, 54–11 КК УРСР за Вироком Військової колегії Верховного Суду СРСР від 16.10.1937 р. засуджений на 20 р. ВТТ. Покарання відбував у Норільязі НКВД. Помер 21.11.1950 р. в Олександрівській тюрмі МГБ СРСР. Реабіл. 23.01.1958 р. Верховним судом СРСР.

Бриліант-Рутберг Міна Натанівна, 1899 р.н., народилась в м. Вінниця, єврейка, із торговців, освіта вища, лікар, одружена, одна дитина Арешт. 03.10.1937 р. за постановою Особливої наради НКВД СРСР від 27.12.1937 р. заслана в Казахстан на 5 р. Звільнена 08.10.1942 р. Реабіл. 09.07.1957 р. військовим трибуналом Прикарпатського військового округу.

1 грудня 1934 р. у Ленінграді за загадкових обставин було вбито С.М. Кірова — найближчого соратника Сталіна. Факт вбивства Кірова партійні комітети і органи НКВД використали для великомасштабної акції терору проти ні в чому не винних людей. По всій країні прокотилася хвиля справ, сфабрикованих «контрреволюційних організацій». Якщо, наприклад, Вінницька спецколегія облсуду у 1935 р. розглянула 170 справ, то у 1936 р. — 268¹. В 1937 р. хвиля репресій піднялася ще з більшою силою, а кількість заарештованих за звинуваченням у контрреволюційних злочинах збільшилась порівняно з 1936 р. більш як у 10 разів². У вирі тотальних арештів «контрреволюціонерів» опинився колишній директор Вінницького медичного інституту Григорій Давидович Бриліант.

Він народився 23 травня 1897 р. у Вінниці в сім'ї службовців. До 1917 р. давав приватні уроки. У 1922 р. закінчив Київський медичний інститут. Працював в Києві головним лікарем Жовтневої лікарні, завідуючим Вінницьким обласним відділом охорони здоров'я, директором Вінницького медичного інституту. Член ВКП(б) з 1925 р. На момент арешту з ним проживали: дружина — Міна Натанівна Бриліант-Рутберг, 1899 р. народження, асистент Вінницької обласної клініки, син — Ромуальд, 1932 р. народження³.

27 липня 1937 р. Г.Д. Бриліанта було заарештовано і в цей же день був проведений обшук на квартирі, а 3 серпня — в службовому кабінеті медінституту. Саме з обшуків почалися перші збої у слідстві. Крім обов'язкових документів (паспорта, військового, профспілкового та партійного квитків), особистої та офіційної переписки слідчі нічого не знайшли. Вилучене явно не тягнуло на статтю 54 і слідство приймає рішення, що воно в справі використаним бути не може. А як бути далі, адже інших доказів немає?

Справу Г.Д. Бриліанта довіряють одному із найдосвідченіших майстрів заплічних справ, жорстокому садистові, уповноваженому четвертого відділення управління держбезпеки, молодшому лейтенанту В.Ф. Майструку. Про його методи допиту у Вінницькій тюрмі ходили легенди. Але навіть такому досвідченому асові як Майструк не зразу вдалося зламати Г.Д. Бриліанта. Більше 10 важких і довгих днів він не визнавав себе винним, заперечував висунуті проти нього звинувачення. Та сили і можливості були нерівними.

Майструк і на цей раз показав, на що він здатний. 10 днів холодного карцеру, 10 днів безперервного сидіння на стільці до опухання ніг, систематичні побої, матюки, погрози застосування репресії до сім'ї — все це знесило Г.Д. Бриліант. До того ж загострилася виразка шлунку та хвороба печінки, що супроводжувалось відмовою надання медичної допомоги тюремними лікарями. За таких неймовірно важких обставин під диктовку слідчого Г.Д. Бриліант обмовив себе. В протоколі допиту від 9 серпня 1937 р. читаємо: «... визнаю себе винним в тому, що з кінця 1935 р. і до моменту арешту я є учасником контрреволюційної троцькістської організації, яка ставила своєю метою проведення активної боротьби проти партії та радянської влади... Визнаю себе винним також в тому, що я, як учасник контрреволюційної троцькістської організації, за завданням якої проводив залучення нових людей в організацію, завербував до неї в 1935 р. Леснічевського — директора Вінницького облбудтресту, а також проводив шкідницьку роботу, а саме: навмисно не вживав заходів для прискорення складання кошторису та плану будівництва навчального корпусу медичного інституту, завдяки чому план наміченого будівництва на 1936 р. було зірвано... З метою погіршення медобслуговування сільських районів області та прояву таким чином незадоволення серед колгоспників не послав призначених мені 35 лікарів з міст на роботу у сільські райони...»

Та «визнання» самого обвинуваченого було замало. Необхідні були конкретні приклади про його злочинну роботу, вона мала бути всебічною, пов'язаною з діяльністю інших людей, адже йдеться про діяльність цілої контрреволюційної організації у Вінниці. Складність полягала ще й в тому, що ніякої групи не існувало, конкретних злочинів ніхто не чинив. І тут все залежало від майстерності та досвіду слідчого.

За «компроматом» звернулися до тих людей, хто був ближче, кого слідчі добре знали — в'язнів Вінницької тюрми, які були раніше заарештовані і вже зломлені важкими допитами. На запитання «Назовите всех известных Вам участников контрреволюционной троцкистской организации, в которой Вы состоите или кого Вы лично вовлекли...» Г.Д. Бриліант назвав декілька чоловік, серед них: Й.Г. Подолінський — колишній завідувачий Вінницькою облнаросвітою, М.С. Постовий — керуючий обласною конторою «Заготскот», Я.А. Гібер — працівник Вінницького обкому КП(б)У. Висувалося навіть твердження, що Г.Д. Бриліант входив до складу обласного керівництва цієї міфічної організації.

Так поступово, в ході допитів та очних ставок слідчий Майструк власноручно збиває таку собі неіснуючу, уявну «українську контрреволюційну троцькістську терористичну організацію», яка нібито діяла у Вінниці під керівництвом завідувачого культпропвідділом Вінницького обкому КП(б)У Ф.М. Самутіна. В організацію були зараховані Г.Д. Бриліант, Й.Г. Подолінський, М.С. Постовий, Я.А. Гібер, Н.К. Барун та інші. На допиті 7 вересня Г.Д. Бриліант вимушений був заявити, що на початку 1936 р. в цю організацію він особисто втягнув директора Вінницького облбудтресту Б. Леснічевського, якого знав як начальника будівництва медінституту з 1935 р. Паралельно помічник оперуповноваженого четвертого відділення управління держбезпеки по Вінницькій області Цвайг зайнявся збиранням «компромату» в колективі медінституту. Великою здобиччю були матеріали загальних виборчих профспілкових

зборів від 11 вересня 1937 р. Із протоколів зборів видно, що, як тільки в інституті стало відомо про арешт директора, в усіх зразу ж змінилася думка про нього: студенти гуртом кинулися бити «свого батька». Виступила вся президія зборів. Студенти Громовенко, К.Т. Трейбіч, Нісенбойм, І.П. Кошель, І.Я. Спектор та інші наперебій кричали, що ворог народу Г.Д. Бриліант «по-хамському ставився до студентів, студент, перед тим, як зайти до Бриліанта, тремтів», не дав стипендій учасникам джазу, штучно насаджував другорічництво, по-шкідницькому складав плани складання сесій, розклад занять тощо. Кожний виступаючий робив обов'язково висновок, що ворог народу Бриліант своїми шкідницькими діями викликав обурення студентів проти радянської влади.

Серйозні звинувачення директору на зборах висунув Васильчук, демагогічно стверджуючи, що кафедри інституту «засмічені ворожими людьми»: Кожухівським (кафедра фізики), Данильченком (кафедра гігієни), Стефановичем, Тихвінським, яких Бриліант прикриває. Цей виступ мав величезні трагічні наслідки, тому що перерахованих викладачів згодом було заарештовано, а окремих навіть засуджено до розстрілу.

Підсумок на профспілкових зборах підвела голова обкому спілки «Медсанпраця» Зарубинська, заявивши таке: «На чолі інституту стояв ворог народу — Бриліант. Ми вважали його хамом, грубим чоловіком, але це все — він ворог народу, гад, бандит». Цей висновок керівна профспілкова дама зробила ще до закінчення слідства та виroku суду.

Протокол профзборів медінституту настільки подобався Майструку, що він сприйняв його як бальзам на рану. Спеціальною постановою цей протокол був прилучений до слідчої справи і служив звинувачувальним матеріалом проти Г. Д. Бриліанта.

Не були забуті також горезвісні оратори профзборів. Майже усім їм довелося мати справу з помічником Майструка Цвайгом, який продовжував допити серед працівників інституту. Кожний, кого Цвайг викликав на допит, повинен був відповісти на величезну анкету, пункти якої пронизували душу. Уявіть собі, що студенти, які народилися в 1913 — 1916 рр. повинні були дати точну інформацію, чим вони займалися до 1917 р., на чиему боці виступали в дні більшовицького перевороту в Петрограді, чи перебували в «бандах», інших партіях, в контрреволюційних організаціях, в білих та інших арміях.

Недосвідчені студенти, як видно з матеріалів слідства, примітивно орієнтувалися у внутрішній обстановці: раз їх директора заарештували органи НКВД, значить про нього необхідно говорити тільки погане. А тому на допитах такі студенти як І.Я. Спектор, заступник секретаря комсомольського комітету С.А. Жулкевич, член бюро міськкому комсомолу С.С. Лаврик., студентка К.Т. Трейбіч, профорг групи І.П. Кошель та інші допитані дали слідству тільки негативний матеріал. Мовляв, Бриліант ворог народу, до студентів ставився «грубо», часто ляв студентів у своєму кабінеті, погрожував позбавити стипендії. Не залишалось поза увагою допитаних студентів, що директор по-шкідницькому вів будівництво морфологічного корпусу та гуртожитку, зробив дезинфекцію у гуртожитку надзвичайно концентро-

ваним розчином. Отже, керував інститутом тільки так, щоб викликати незадоволення існуючою радянською владою.

Великої шкоди Г.Д. Брилліанту завдав доцент кафедри патологічної фізіології, член міськкому і обкому спілки вищої школи М.А. Василюк, який в усій роботі директора бачив тільки шкідництво. А найголовніше, на його думку, що Г.Д. Брилліант не надавав уваги «переломленню» у вивченні медичних та теоретичних дисциплін під кутом зору марксизму-ленінізму. Серед конкретних прикладів стурбований доцент вказує, що професор Севастьянов (пізніше при німецькому окупаційному режимі він був старостою у Вінниці — автор), викладаючи біологію, не критикує в лекціях гітлерівських фашистів, які використовують для «обґрунтування расової фашистської ідеології науку «генетику» як частину біології». Такі заяви дуже високо цінувалися органами держбезпеки.

Трохи не впоравшись із встановленими строками слідства, Майструк 10 жовтня 1937 р. подав начальству звинувачувальний висновок на Г.Д. Брилліанта, в якому урочисто повідомляв, що управлінням держбезпеки по Вінницькій області викрито і ліквідовано контрреволюційну троцькістську терористичну організацію, яка ставила перед собою завдання повалення радянської влади та підготовку терористичних актів проти керівництва ВКП(б) та радвлади. Особисто Г.Д. Брилліант звинувачувався в тому, що був учасником організації, яка здійснила 1 грудня 1934 р. вбивство Кірова, вербував нових членів і давав їм завдання проводити шкідницьку роботу, здійснив особисте шкідництво в медичному обслуговуванні трудящих та в зриві будівництва медінституту. Винним себе визнав і підлягає віданню до суду Військової Колегії Верховного Суду СРСР.

16 жовтня 1937 р. справа Г.Д. Брилліанта згідно з постановою ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. була заслухана на закритому судовому засіданні без участі звинувачення і захисту та без виклику свідків. Підсудний визнав себе винним, але в останньому слові просив дарувати йому життя. Суд засудив Г.Д. Брилліанта до тюремного ув'язнення на 20 років з позбавленням політичних прав на 5 років та з конфіскацією всього особистого майна.

Але конфіскували не тільки майно. Слідчі НКВД не залишили в спокої родину Г.Д. Брилліанта. Його дружину М.Н. Рутберг-Брилліант Особливою нарадою при НКВД СРСР за зв'язок з «ворогом народу» 27 грудня 1937 р. було засуджено на 5 років до адміністративної висилки, яку вона відбувала в с. Самарському Східно-Казахської області⁴. Адміністративно-визланим такого роду енкаведистами давались глумливі прізвиська: жір (жена изменника родини), сір, дір (відповідно — син, дочка) та інші.

Важко з документів слідчої справи оцінити, що діялося на душі у Г.Д. Брилліанта після несправедливого та жорстокого вироку. Але без сумніву можна сказати: він був впевнений, що трапилась прикра помилка, адже в дійсності він невинний, все проясниться. Із тюрми в 1938 р. він двічі звертається до Президії Верховної Ради СРСР, в 1939–1940 рр. двічі пише заяву Генеральному Прокурору СРСР. В одному із листів до прокурора Г.Д. Брилліант пише: «Я со всей правдивостью заявляю Вам, что я был предан, предан сейчас, буду предан до конца своей жизни Ком. партии, любимому вождю ее Сталину, Советской власти, моему народу и никогда врагом народу не был

и не буду». Бідний Г.Д. Бриліант! Як він наївно помилявся щодо партії, Сталіна та Радянської влади! Це ж з їх легкої руки він підписав свій лист «заключений Соловцевої тюрми Г.Д. Бриліант».

Сподіваючись вибратись із тюремних стін, Г.Д. Бриліант звертається до родичів: «Помогите и Вы мне, дорогие, доказать мою честность и правоту. Я надеюсь, что Вы это сделаете и мы будем тогда вместе». У різні партійні та радянські інстанції з проханням переглянути справи зверталися його мати, рідні брат та сестра, родичі — по дружині.

Найбільш активну допомогу надав М.Д. Бриліант — рідний брат, який проживав у Москві. Йому вдалося зібрати та направити Головному Військовому прокурору СРСР значну частину копій документів, що відтворювали роботу Г.Д. Бриліанта на посаді завоблвідділом охорони здоров'я та на посаді ректора медінституту. Документи по облздороввідділу підтверджують, що Г.Д. Бриліант безпосередньо і активно займався комплектацією лікарень, направляв лікарів переважно у прикордонні та сільські райони, головним чином у сільські лікарні. Великий інтерес викликають копії наказів, листування директора з питань будівництва морфологічного корпусу, терапевтичного відділення обласної лікарні, гуртожитку та будинку для професорсько-викладацького складу, інтерес тут подвійний: по-перше, його звинувачували у шкідництві саме на будовах, по-друге, ці будови і сьогодні є прикрасою нашого міста. Що ж відбувалося в дійсності? Де правда?

Документи свідчать, що будівництво цих об'єктів йшло надзвичайно важко, як і всяке будівництво по сьогоднішній день. Всупереч судовому вироку, директор докладав величезних зусиль, використовував різні зв'язки, щоб не зупиняти будівництво. Листи з Вінниці йшли до Голови РНК УРСР П.П. Любченка, Управління справами Раднаркому та Економічної наради, до різних посадових осіб Наркомату охорони здоров'я УРСР, голови Вінницького облвиконкому О.Л. Триліського, в різні банки, до постачальників. Що не лист то — прохання, то крик душі, відчуття відповідальності за будівництво.

Усі негаразди йшли зверху. Розробка робочого проекту морфологічного корпусу Проектвідділом наркомату охорони здоров'я (НКОЗ) постійно затягувалася. Комунальний банк з приводу відсутності кошторисів та проектів будівництва припиняв фінансування, не було за що викупити будівельні матеріали. Справа ускладнювалася тим, що за затвердженням Раднаркомом титульним списком вартість будівництва була зазначена в 3,3 млн. карбованців, тоді як за кошторисом вона становила до 5 млн. Наряди централізованого порядку на постачання будівельних матеріалів не реалізовувалися. Відділ постачання НКОЗ, крім обіцянок та нереальних нарядів, нічого конкретного не надсилав. Постійно не вистачало лісоматеріалів, цементу, сортового заліза, арматурних перекриттів на перемичку над вікнами та дверима. До того ж Вінницький облвиконком цеглу, виділену на будівництво медінституту, віддав військовому відомству. 15 травня 1936 р. Центробанк за відсутністю кошторисів категорично закрив відпуск кредитів. Перед загрозою було зупинення будівництва та розпуск робітників.

Знову в усі високі інстанції йдуть телеграми, листи, посилаються «штовхачі» в Чернігів, Харківський Стальзбут. На два місяці Г.Д. Бриліант відрядив інженера інституту в Наркомат охорони здоров'я. Завдяки його настирливості будівництво по-

ступово набирало темпів. Наприкінці 1936 р. було виведено цоколь по всьому периметру морфологічного корпусу, виведено третину корпусу під перший поверх та розпочато кладку другого поверху. У 1937 р. завершилось будівництво терапевтичного корпусу, гуртожитку та будинку для викладачів.

На основі даних, представлених в документах 1935–1937 рр. і підписаних Г.Д. Бриліантом на посадах завоблздороввідділом та директора інституту, слідство могло відкинути звинувачення про шкідництво в медичному обслуговуванні населення та будівництві медінституту. У 1940 р. розпочинається друге розслідування справи Г.Д. Бриліанта. Але проводиться воно знову упереджено. Документи про спорудження будівель, переписку з цього приводу з різними організаціями нові слідчі не вивчали і не брали до уваги. Необхідно було передопитати свідків, але не всі вони були в живих. На запит слідчих обласна прокуратура повідомила, що Й.Г. Подолинський., П.К. Барун, Я.А. Гібер, Б.Й. Леснічевський були розстріляні в 1937 р., М.С. Постовий засуджений на 20 років. Така інформація була не на користь Г.Д. Бриліанта тому, що його «спільники» уже були розстріляні як «вороги народу», а це означало, що «організація» таки існувала. Залишилися колишні студенти, які тепер працювали в різних районах області. В Гайсинський, Бершадський райони, в Кам'янець-Подільську область летять директиви передопитати лікарів К.Т. Трейбіч, І.П. Кошеля, І.Я. Спектора, С.С. Лаврика. При цьому районним прокурорам дається упереджене завдання, а саме запитати: «В чем заключалось предательство и вредительство Бриллианта», «что известно о контрреволюционной работе», «в чем заключалось вредительское планирование учебного процесса». Тому усі опитані підтвердили свої попередні свідчення, які вони дали в 1937 р.: директор Г.Д. Бриліант займався шкідництвом в інституті. У грудні 1940 р. помічник Вінницького облпрокурора по спецсправах Пожарук дає заключення, в якому Г.Д. Бриліанту підтверджуються звинувачення 1937 р.

Документи свідчать про ще одну спробу Г.Д. Бриліанта вирватися на волю ранише вироку — це анкета про скорочення терміну покарання до 30 місяців. Анкета цікава тим, що в ній подана характеристика Г.Д. Бриліанту — в'язню Норильського виправно-трудоного табору НКВД: «Работает заведующим амбулаторией 7-го лаготделения. К работе относится исключительно добросовестно. Вместе с коллективом провел большую работу по ликвидации членовредительства, серьезно и упорно занимается профилактической работой в оздоровительно-профилактических пунктах, в бараках, в клубе. В настоящее время по его инициативе проводится работа по проверке состояния здоровья двухсотников и отличников. За хорошую работу неоднократно премирован, имел благодарности. Админвзысканий не имеет. В быту поведение хорошее. Активно участвует в культмассовой работе».

19 січня 1944 р. Особлива нарада при НКВД СРСР задовольнила прохання про скорочення терміну покарання, але цією милістю Г.Д. Бриліанту скористатися не вдалося. Значно погіршився стан здоров'я. Наприкінці 1948 р. Г.Д. Бриліант був переведений до Олександрійської тюрми МГБ СРСР. 20 листопада 1950 р. він помер.

Після XX з'їзду КПРС М.Н. Бриліант-Рутберг звертається з листом до першого секретаря ЦК КПРС М.С. Хрущова, до військового прокурора ПрикВО з проханням перевірити справу свого чоловіка. Начальник УКГБ по Вінницькій області отримує

зверху відповідний наказ. Нове розслідування доводить невинність Г.Д. Бриліантa. Заново допитані свідки — лікар Є.І. Данцис, кандидат медичних наук Р.І. Бойдик та професор Б.С. Шкляр характеризували його тільки з позитивного боку. Крім того, перевіркою було встановлено, що слідчий Майструк в 1941 р. сам був притягнутий до карної відповідальності за порушення «соціалістичної законності».

Військова Колегія Верховного Суду СРСР, розглянувши на засіданні від 23 січня 1956 р. справу Г.Д. Бриліантa, ухвалила рішення відмінити вирок від 16 жовтня 1937 р. і справу провадженням припинити за відсутністю складу злочину. Таким чином, від арешту до повної реабілітації пройшов майже 21 рік.

9 липня 1957 р. Ухвалою Військового трибуналу ПрикВО було відмінено постанову Особливої наради УМВД СРСР від 27 грудня 1937 р. щодо М.Н. Бриліант-Рутберг і справу про неї за відсутністю складу злочину припинено.

Оголосивши Г.Д. Бриліантa «ворогом народу», комуністична влада не зробила нічого для того, щоб виправити добре ім'я одного із перших директорів медінституту, незважаючи на те, що родина Бриліантів у Вінниці характеризувалася як революційно налаштована, під час революції 1905–1917 рр. в них поліція робила обшуки⁵, сам Г.Д. Бриліант вступив кандидатом в члени РКП(б) в 1920 р., а в розмові з слідчими, в листах до різних партійних та радянських установ підкреслював свою відданість радянській владі. Відразу ж після арешту рішенням бюро Вінницького міськкому КП(б)У від 2 серпня 1937 р. він був виключений з партії, рішенням бюро Вінницького обкому КП(б)У від 19 вересня 1937 р. він був звільнений з посади директора Вінницького медінституту. Звергає увагу на себе той факт, що в рішення бюро міськкому та обкому партії його вже характеризують «як виявленого ворога народу», хоча судом цього ще не було встановлено.

Не заступилася за Г.Д. Бриліантa «рідна» первинна партійна організація медінституту. Навпаки, після арешту директора комуністи інституту зібрались на партійні збори, щоб винести сувору догану усім тим, хто до арешту був на похоронах його сина.

Тепер колишній медичний інститут законно виборів статус Вінницького державного (тепер національного – ред.) медичного університету ім. М.І. Пирогова. В успішній діяльності медичного університету велика заслуга перших директорів медінституту, серед них Г.Д. Бриліантa, які закладали кращі традиції провідного медичного вищого навчального закладу України.

Примітки:

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, спр. 3008, арк. 4–5.

² Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — Київ, 1993. — С. 210.

³ Державний архів Вінницької області (далі ДАВО), ф. Р–6023, оп. 1, спр. 7159, арк. 285;

⁴ ДАВО, ф. Р–6023, оп. 1, спр. 6345, арк. 173;

⁵ ДАВО, ф. П–1136, оп. 53, спр. 413, арк. 26.

Друкується за: Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип II. Серія: Історія: Збірник наукових праць. — Вінниця, 2000, с. 162–168.

ТРАГІЧНИЙ ФАТУМ ПОЕТА

Гринюк Юрій Михайлович, 1891 р. н., народився в с. Воскресинці кол. Коломийського пов., теп. Івано-Франківська обл. Проживав у м. Вінниця, українець, із селян, освіта вища, учитель, одружений, одна дитина. Арешт. 11.02.1933 р. Вінноблвідділом ДПУ, за постановою трійки ДПУ УРСР від 27.10.1933 р. засуджений на 10 р. ВТТ. Покарання відбував у Карельській АРСР. Постановою трійки НКВД КАРСР від 20.11.1937 розстріляний 03.12.1937 р. Реабіл. 03.09.1960 р.

Ім'я Юрія Гринюка знаходиться в кримінальній справі так званої «Подільської філії Української військової організації» — чергового фантому ГПУ, використаного для розкручування маховика політичних репресій. Крім ядра «контрреволюційної організації» (до нього входили відомі столичні письменники, переважно вихідці з Галичини, — Мирослав Ірчан, Михайло Козоріс та інші), в 1932–1933 рр. чекісти вигадали і сфабрикували цілі регіональні мережі УВО, тому по одній лише цій розробці пішли під суд близько п'яти тисяч чоловік. Під час кривавих допитів давали свідчення один на одного люди, які навіть не були знайомі.

В матеріалах щодо Подільської філії «організації» теж фігурують знані імена: Микита Годованець, Михайло Стельмах (його обминула гірка чаша), поряд з ними — група місцевих літераторів і журналістів, інтелігенція. Зрозуміло, що в поле зору ГПУ не міг не потрапити Юрій Гринюк — єдиний на Вінниччині письменник, який належав до літературної організації «Західна Україна» і був автором однієї поетичної збірки «В кривавому танку», виданої влітку 1919 р. в Коломиї. («Вона є в мене, і якщо це буде потрібно для слідства, можу віддати як речовий доказ», — напише він у зізнаннях в перші дні після арешту).

У кримінальній справі була відсутня його фотографія.

В 1933-му слідчі ГПУ ще могли подовгу працювати над справами арештантів, вислуховуючи їх і ретельно документуючи, дозволяючи їм самим викладати на папері власні життєписи і зберігаючи ці безцінні сторінки для історії. Пора смертельного конвейєру настане через три роки, коли для розстрільної постанови досить буде обвинувального висновку на півсторінки після одного-двох формальних коротеньких допитів.

Гринюку дозволили описати своє життя в деталях. Цей опис він назвав «Мої свідчення» і розпочав словами: «Я народився 1891 р. в селі Воскресинцях біля Коломиї, в Галичині. Мої батьки заробітчани, так звані «халупники». Увесь маєток моїх батьків складався з маленької старої хати, де була одна кімната з земляною долівкою і курною каглою, та півморгу орної землі. У цій кімнаті проживали 6 душ. Це були батько, мати, три сестри і я»¹.

Дитинство проходить надголодь. З чотирьох років — на підробітках у пана. Зразу пасе гуси, потім свині і вівці. Навчання в школі захоплює Юрка, і він прагне вчитися далі, вступає в Коломийську гімназію. Вперше пробує писати. Щоправда, бідність і необхідність заробляти на життя заважала регулярним заняттям, тому іспити за гімназію складає екстерном аж тоді, коли йому виповнилося двадцять один. Відтак вступає на правничий факультет Львівського університету і одночасно заробляє

приватним вчителюванням. Тоді ж виникають перші неприємності після публікації в журналі оповідання «Жертва льотерії», в якому «виявлено сарказм проти держави та цесаря».

На початку Першої світової Юрія Гринюка забирають до австрійського війська. Він дуже критично настроєний проти армійських порядків і взагалі проти війни, де гинуть ні в чому не винні юнаки, тому його настрої виливаються в болісні і гнівні вірші, які він роздає друзям. Рівень тодішньої майстерності поета може показати хоч би такий вірш, стилізований під народну пісню:

*Похилилася тополя рано-вранці,
Бо відходили до поля Новобранці
Ішли вони і співали,
Мов орлята. Зіллям, рутою квітчали
їх дівчата.
А за тиждень, дві неділі їх сквітчали
Бризки крові на Поділлі
Й самопали².*

Уже через три тижні муштри Гринюка віддають у штрафний батальйон. А в кінці грудня 1914 р. за антивоєнну агітацію засуджують до шести місяців ув'язнення у військовій фортеці.

«Відбував я свою кару в м. Куфштейні, в Тиролі, в якомусь старому князівському замку. Режим був надто жорстокий. В камерах сиділи поодинокі. Два рази на тиждень кожний в'язень мусив пройти по пів години через так званий «анбінден» (підвішування попід руки на стовпі, не доторкаючись ногами до землі). Таке підвішування, брак повітря, руху тощо захитало мої легені і привело до розладу нервів³.»

Після фортеці Гринюк опиняється у військовій лікарні, потім у «виздоровчому відділі». Тільки в 1917 році його визнають здатним до канцелярської служби, і направляють до Львова. Там здоров'я знов погіршується, і він повертається додому.

Австро-Угорська імперія розпадається, починають формуватися національні державні утворення. У Станиславові (тепер м. Івано-Франківськ) скликається з'їзд, на який разом з коломийцями їде Гринюк. Щоправда, там він пристає до групи делегатів, які виступають проти організаторів з'їзду, «за що був заарештований, просидівши 6 діб у тюрмі⁴».

В ті роки арешти буквально переслідують його. В Коломию входять іноземні війська. Під час окупаційного режиму Румунії він подає до друку збірку поезій часів імперіалістичної війни «В кривавому танку», з якої цензори під час підготовки викинули більше половини творів. Гринюк заводить зв'язки з підпіллям — і незабаром опиняється в камері румунської сигуранци: «Обвинувачення я не знав. Чи причиною мого арешту була збірка віршів, чи робота в трійці — так і не довідався⁵».

Коли Румунія передавала Південно-Східну Галичину Польщі, заодно передала в'язнів. «Настали жахливі часи. По три рази денно заходили до бараків сержанти і били до безтями⁶», — згадував поет. Під час перевезення бранців він тікає, але біля Бережан жандарми знову його арештовують.

Наприкінці вересня 1919 р. він тікає вдруге і добирається до Кам'янця-Подільського, який на ту пору був столицею Директорії УНР. Після недовгих поневірянь його приймають на посаду тимчасово виконуючого обов'язки начальника відділу політичної інформації і посилають до Вінниці.

В січні 1920 р. місто зайняли більшовики, і Гринюк переходить на бік червоних. «Прибувши до Вінниці, я вступив працювати в Губчека⁷», — пише він у зізнаннях, детально повідомляючи, кого з працівників відділу передав у руки чекістів. (Дане твердження потребує додаткової перевірки, бо не виключено, що Гринюк усього лиш намагався створити певну репутацію в очах слідчого, сподіваючись на вигідний для себе перебіг слідства).

На Східному Поділлі він вступає до більшовицької партії. Якийсь час працює в редакції газети «Червоний стрілець», згодом служить при штабі Української червоної галицької армії, яка стояла фронтом проти польської армії. У другій половині квітня він потрапив в полон до поляків — і знов опиняється у в'язницях! Знаходився в ув'язненні у Бердичеві, потім у Рівному, звідки зумів утекти й добратись до Вінниці.

Тут Юрій Гринюк проведе решту воєнного лихоліття, тут залишиться жити після громадянської війни, працюючи в різних державних установах. Зокрема, займатиметься українізацією, а наприкінці двадцятих років піде працювати викладачем української мови.

Коли створюється літературна організація «Західна Україна», Гринюк вступає до неї. У 1928 р. він відновлює збірку «В кривавому танку» (її обсяг — 179 сторінок), яку подає у створене при організації видавництво, готує рукописи нових поетичних збірок — «У світ за-очі» (105 сторінок) та «Залізом співаю» (68 сторінок). Однак до широкої аудиторії вони не доходять. Чому — зараз уже сказати важко.

10 лютого 1933 р. за ним прийшли, щоб арештувати в черговий раз. Слідство тривало до осені і закінчилось убивчим обвинувальним висновком: «Начиная с 28 по 32 год Гринюк непосредственно руководит Подольским филиалом УВО, практически участвуя в организации периферий и создании к.р. повстанческих ячеек, подготовке вооруженного выступления против Соввласти на территории Подолии». А оскільки заарештований «в совершенных преступлениях сознался», то слідчий направляє справу на розгляд трійки «с ходатайством о применении к обвиняемому высшей меры социальной защиты — расстрелять⁸». Трійка виявила милосердя, вирішивши Юрія Гринюка «заключити в исправтрудлагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет⁹». Цією самою постановою визнано винними ще 22 «члени Подільської філії УВО», до яких застосовано різні терміни ув'язнення. Постанова трійки буде скасована в 1960 р. «за недоведеністю обвинувачення».

Як же надалі склалась доля письменника? Із прокуратури Республіки Карелія повідомили, що Гринюк відбував покарання в Кареллагу, де працював на лісобіржі. В 1937 р. знов був заарештований і обвинувачений у тому, що «находясь в лагере, относился враждебно к мероприятиям партии и совправительства, восхвалял порядки в Галиции й Германии, занимался провокацией...» 20 листопада 1937 р. трійка призначила йому вищу міру покарання, яка була «приведена у виконання» у сумно відомому місці масових розстрілів — під Медвежегорськом. За другою справою його реабілітували тільки в 1989 р.⁹

І все ж — силою, мабуть, неосягнених вищих законів світобудови — історія набула продовження. Поетичні гени Юрія Михайловича передалися в спадок дочці — Ларисі.

Після суду над Юрієм Гринюком минуло трохи часу, і його дружина вийшла заміж за людину, яка займала відповідальні пости у фінансових установах. Вони виїхали з Вінниці. Напевно, саме це і врятувало від репресій чи цькувань, яким зазвичай піддавали членів сім'ї «ворогів народу». Жили в Росії, в Середній Азії, де Лариса закінчила Алма-Атинський університет. У п'ятдесяті роки повернулися до Вінниці. Лариса Юріївна Гринюк працювала вчителькою російської мови. Вона померла на початку дев'яностих.

Мову та літературу вона обрала фахом не випадково, бо з юності писала вірші (правда, російською). Коли відійшла у вічність, то не залишила жодних чернеток, начерків чи нотаток — лише кілька фотознімків та два чистові машинописні примірники поетичної збірки «Многоцветье», твори з якої ніколи не пропонувала до опублікування. При читанні однієї строфи не йшов з думки батько Лариси Юріївни і той витворений людьми трагічний фатум, що його переслідував.

*Сломана ветка. Бессильно повисла,
нет на ней ягод, нет на ней листьев,
мертво качается, еле вздыхая,
черная, дымная, полусухая.*

Примітки:

¹ Державний архів Вінницької області. — Ф. 6023. — Оп. 4. — Спр. 10695. — Т. 13. — Арк. 5

² Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва. — Ф. 579. Оп. 1. — Спр. 79. — Арк. 35.

³ Державний архів Вінницької області. — Ф. 6023. — Оп. 4. — Спр. 10695. — Т. 13. — Арк. 6 зв.

⁴ Там само. — Арк. 7 зв.

⁵ Там само. — Арк. 9 зв.

⁶ Там само. — Арк. 9 зв.

⁷ Там само. — Арк. 12 зв.

⁸ Там само. — Арк. 194.

⁹ Там само. — Арк. 195.

П. Петренко

«І БУДЕМО ЖИТИ»

Зорянчук Йосип Герасимович, 1889 р.н., народився в с. Котюжинці Калинівського р-ну, українець, із селян, освіта середня спеціальна, вчитель, одружений, двоє дітей. Арешт. 12.02.1933 р. Звинувач. за ст. 54–10 КК УРСР. За постановою Вінницького облвідділу ГПУ від 12.04.1933 р. справа припинена, звільнений 17.04.1933 р. Помер 28.10.1963 р. в с. Коло-Михайлівка Вінницького р-ну.

Щораз, гортаючи карні справи тридцятих років, мимоволі замислюєшся над гігантським розмахом сталінських репресій. Скільки людських доль скалічено, понівечено! За ідею платили найдорожчим — життям.

У цю круговерть потрапляли переважно безневинні люди, фіналом для яких був розстріл або кількарічне ув'язнення з висилкою в райони Крайньої Півночі чи Далекого Сходу. І зовсім рідко, як виняток — виправдання.

Фортуна усміхнулась, якщо можна так сказати, і жителю с. Котюжинець Калинівського району Йосипу Герасимовичу Зорянчуку. В анкеті звинуваченого в графі «професія» записано «учитель-письменник», в минулому (мається на увазі, до революції — Авт.) чиновник, тепер — безмастний. Раніше перебував під слідством за антирадянську діяльність¹.

У середині лютого 1933 р. органи ГПУ вилучили з пошти листа Йосипа Зорянчука, адресованого у Харків Остапові Вишні. Невідомо, чи потрапив він до рук чекістів внаслідок вибіркового перегляду, чи після негласного нагляду за опальним на той час відомим українським гумористом. Зрозуміло одне: випадковості в тому, що саме цей лист привернув увагу чекістів, немає, бо наводились у ньому факти з політичним забарвленням — випадки голодної смерті у Котюжинцях.

«Дорогий товаришу! — несміливо звертався Йосип Зорянчук. — Листа збирався написати Вам про своє становище, але якось незручно, місцеве життя так дисгармонує з сьогоднішнім днем успіхів, досягнень і перемог... Я тут працюю вчителем, викладаю мову в школі комуністичної молоді, нещодавно з видавництвом «Рух» склав договір на переклад роману Кнута Гамсуна «Соки землі», пишу своїх два романи.

Між тим, повинен сказати відверто, що зараз моє «життя» йде повним ходом. До цього часу ще видавали мізерну «пайку» з колгоспу — 2 пуди сирої гречки на 4 їдаки, але тепер в колгоспі виявили недостачу посівного зерна і не видають навіть цього. Купити на ринку або в самому селі неможливо нічого, гроші тут втратили будь-яку купівельну спроможність стосовно продуктів харчування. Пуд картоплі коштує 100–150 крб., пуд жита — 280–300 крб.

Зарплата вчителя рівняється минулим 15-ти копійкам в місяць. Це 1 пуд картоплі, якої ніде не купиш, їмо «хліб» з просяних відходів і «борщ» з кормового буряка й чекаємо голодної смерті.

До цього тут всі звикли. Поки чоловік тримається на спухлих ногах, він йде на цвинтар, копає для себе яму (найняти для цього чоловіка не кожен у змозі, треба заплатити 100 крб., і готувати обід), затим лягає на піч і через кілька днів його несуть до тієї ями.

Я написав про це велику книгу, але коштів не маю, щоб передрукувати рукопис. Знаю, надрукувати таку книгу неможливо, та хотів би надіслати Вам чорновика.

«Голод» Кнута Гамсуна — забавний сентиментальний витвір порівняно з тим, що мені тут довелося бачити і пережити протягом двох останніх років.

Зараз у мене також починають пухнути ноги, діти в болоті і один вихід — звичайна голодна смерть. Чекати на допомогу не доводиться. Одним словом — «голод»²...

Зрозуміло, що сам факт голодомору виглядав на той час дещо насторожуюче, надворі стояв лише початок сумнозвісного 33-го, і ГПУ не могло допустити, аби гірка правда дійшла до самого Остапа Вишні і, боронь Боже, вихлюпнулася на папір з-під його гострого пера.

Відтак, працівники обласного управління, виконуючи доручення керівництва, заповзятливо взялися встановлювати випадки голодної смерті, про які вказував Й. Зорянчук, а також поставили за мету будь-що вилучити його рукописи. Ось чому вони провели обшук, пояснивши його шуканням нібито прихованої в будинку зброї³, а замість неї вилучили цілу низку різних повістей та романів, підготовлених до видан-

ня, а також особисте листування з Павлом Тичиною, Остапом Вишнею (які, до речі, гостювали в Котюжинцях), Максимом Горьким.

У рукописах ятрилася душа автора про наболіле — загрозову ходу голодомору, що вже брав селянина за горло кістлявою рукою смерті. У праці під назвою «Пишуть мільйони рук: світом править голод і страх» читаємо: «говорити про те, як мільйони людей голодують, їдять стерво, кору, бур'яни, лушпиння з гнилої картоплі і помирають з голоду — не треба і смішно. Голод — звичне явище в цьому світі».

А ось уривок з листа до Максима Горького: «В наше время, в нашей стране строящегося социализма, когда все личное, мелочное отодвинуто назад, когда все заполнено дружными, бурными голосами энтузиастов-строителей — говорит о голоде, когда люди падают точно мухи, с желудком, набитым гнилой картошкой, древесной корой, категорически воспрещено. И это понятно: голодный вой, собачий или человеческий, он беспокоит и пугает»⁴.

Чутлива до будь-яких соціальних потрясінь душа інтелігента, сільського вчителя волала до авторитетних представників письменництва, які знали з тодішніми можновладцями, в надії застерегти від катастрофи. Словом, він вибивався з останніх сил, виявляв неабияку громадянську мужність, аби збудити суспільну думку.

Хто ж такий Йосип Зорянчук, чому більше всіх щеміло його серце за народне горе?

Уповноважений таємно-політичного відділу обласного ГПУ Занченко занотував куценькі біографічні рядки, які свідчать, що Й. Зорянчук, 1889 р.н., із селянсько-бідняцької сім'ї, закінчив два класи ремісницького училища, із 15 років трудився на різних заводах. Певний час служив чиновником Житомирського і Волинського земств, на початку 20-х рр. переїхав у село до батьків вчителювати. Із 1929 р. у перебрався тимчасовими заробітками в кооперації, де працював рахівником, та займався перекладацькою діяльністю⁵. У лютому 1933-го заарештований Вінницьким обласним управлінням ГПУ, через два місяці звільнений.

На цьому життєві сліди губляться, залишились тільки літературні.

Ще в 1912 р. під одним дахом Волинського земства доля звела Йосипа Зорянчука з представниками української літературної памолоді — Павлом Тичиною, Климом Поліщуком, Яковом Савченком. Під їх впливом Йосип сформувався як творча особистість: самотужки опанував українську мову, яку до цього вважав «наречием», познайомився з працями російських, польських класиків. Потім з'явилися власні доробки.

У протоколах допиту побічно згадуються кілька неопублікованих його творів. Самі ж вони, навіть чернетки, на жаль, відсутні. Але в процесі пошуку вдалося натрапити в довіднику А. Лейтеса і М. Яценка «Десять років української літератури (1917–1927 рр.)», виданому Державним видавництвом України у 1928 р., на короткий перелік опублікованих Й. Зорянчуком статей.

Зокрема, в журналі «Шлях» за 1917 р. видруковано два ескізи під назвою «Коли прийде час спокою» та «Утічка». Через рік у тому ж виданні побачили світ новела «Утічка» і публіцистичний роздум «Шляхом душі — диференціація індивідуума». Залишилась новела «Горе переможеним»⁶.

Ось і все з літературної спадщини Йосипа Зорянчука. Хто знає, можливо, тоталітарний режим разом з особистістю знищив ще один розквітлий таланти України.

У його творчості переважає тематика голодомору. Справжній художник не міг стояти осторонь національного лиха.

«Несмотря на стиль и антисоветский характер романа «О коллективизации», Зорянчук, надеясь на помощь писателей центра, готовил роман к издательству, — читаемо в одній із довідок. — Факты голода и опухания, которые являлись главной основой для романа, в селе действительно имеют место. Ряд членов колхоза, имеющих незначительное количество трудодней, ряд единоличников, кои умышленно разбазарили свой хлеб, и ряд симулянтов-лентяев в данное время голодают. Сам же Зорянчук, судя по простой бесценной обстановке в квартире, живет нищенски, факты недоедания имели место, но опухание от голода, безусловно, выдумка...

Зорянчук мною арестован и доставлен в Винницу»⁷.

Причиною арешту стала, звичайно, так звана контрреволюційна діяльність⁸. Він і справді особливо не приховував туги за колишнім матеріальним і службовим становищем, висловлював невдоволення тогочасним пригнобленим життям. Винуватцем власної невлаштованості вважав перемогу революції і антинародну політику радянської влади. А на яку іншу думку могли наштовхнути продовольча скрута, загальнонародне зубожіння...

Але справжньою метою арешту було не що інше, як приструнити «борзописця з глибинки», політичне спрямування публікацій якого не зовсім відповідало тодішнім усталеним канонам.

У карній справі відсутні протоколи допиту, та не важко уявити тему розмови слідчого ГПУ з заарештованим. В одному з листів Йосип сам писав, як морили у камері голодом. На сніданок або вечерю подавали лише окріп, інколи — сухар⁹. Словом, ламали хребта в прямому і переносному значенні слова.

Йосип розумів: з державною машиною сам на сам впоратися неможливо, правда — не в пошані. І він змушений був зізнатися, що хибкі думки визріли внаслідок самоосвітнього навчання (батьки-наймити на свій мізерний заробіток не в змозі були вичити сина), а відтак — і відсутність чіткого політичного орієнтури¹⁰.

Не за себе боявся — за рідню. На руках у дружини залишилося двійко малолітніх дітей. Що їх чекає? Голодна смерть? Чи можна дорікнути батькові, котрий волів птахою злетіти до сімейного гнізда, надати прихисток безпомічній малечі?

У відчаї Йосип пише у камері заяву на ім'я начальника таємно-політичного відділу Вінницького ГПУ і слідчого цього відділу Занченка:

«Проходит уже второй месяц со времени моего ареста, семья моя не получила за март месяц ни пайка, ни жалованья и других источников к существованию никаких не имеет. Жена полутрудоспособна, дети малолетние (старшей 11 лет, младшей 7) и сейчас они обречены на неминуемую голодную смерть. Я очень прошу обратит на это внимание и дать скорейшее решение по моему делу — или убить меня и тем избавить от нечеловеческих мучений и моральных пыток...

Почему моя семья, дети должны отвечать своей жизнью, обречены на мучительнейшую смерть от голода. Эти действия, изголодавшие полутрупы преследуют меня на каждом шагу и для меня лучше смерть, чем жить с такими нечеловеческими мучениями»¹¹.

Дякуючи долі, справа до суду не дійшла. Мабуть, тому, що репресивна машина тоді лише набирала каральних обертів. Слідчі, не знайшовши в діях Й. Зорянчука «переконливих доказів його контрреволюційної діяльності», 13 квітня 1933 р. справу припинили¹².

Ім'я нашого земляка Йосипа Герасимовича Зорянчука, можливо, не так яскраво горить на літературному небокраї, як інших літераторів. Але він одним з перших заговорив про голод в Україні. За це система спопелила його як творчу особистість. Завдяки нашому сьогоденню ми маємо змогу відкрити ще один загублений талант.

Примітки:

¹ Державний архів Вінницької області. — Ф. Р-6023, Оп. — 4. — Спр. 2541. — Арк. 2.

² Там само. — Арк. 4–6 зв.

³ Там само. — Арк. 3.

⁴ Там само. — Арк. 7–8.

⁵ Там само. — Арк. 2, 5.

⁶ Там само. — Арк. 15 зв.

⁷ Там само. — Арк. 5–6.

⁸ Там само. — Арк. 1.

⁹ Там само. — Арк. 12.

¹⁰ Там само. — Арк. 9–10 зв.

¹¹ Там само. — Арк. 13–14.

¹² Там само. — Арк. 16.

Т. Бродовська

«НЕВІЛЬНИК ГУЛАГУ»

Бондар Павло Гнатович, 1906 р.н., народився в с. Павлівка Іллінецького р-ну Вінницької обл., українець, із селян, освіта початкова, колгоспник. Одружений, 2 дітей. Арешт. 08.09.1937 р. За постановою трійки УНКВС Вінницької обл. від 18.11.1937 р. за ст. ст. 54–2, 54–11 КК УРСР ув'язнений на 10 р. ВТТ. Покарання відбував у м. Улан-Уде, Південлаг НКВС. Після звільнення повернувся в 1956 р. додому. Реабіл. 12.12.1956 р. Вінницьким облсудом.

Павло Гнатович шкарубкою долонею розгладжує папірець, наче хоче разом з оправданням стерти з свого життя оті страшні десять років, що печуть і досі. Довідка дана в тому, що кримінальну справу по звинуваченню П.Г. Бондаря переглянуто Президією Вінницького обласного суду 12 грудня 1956 р. Постанову від 18 листопада 1937 р. по відношенню до П.Г. Бондаря відмінено і припинено за відсутністю в його діях складу злочину, тобто його по даній справі реабілітовано¹.

Народився Павло Гнатович в Павлівці у 1906 р. До 1937-го далі Іллінців і не бував. Від батька, знаного сільського шевця, дістав найдорожчий спадок — роботящі руки, добре серце і вміння із звичайного шматка тканини творити чудеса. Найкраще вдавалися кожухи. Від замовників не було відбою. Слава про майстра розносилася по всій області. А сам Павло Гнатович працював у Іллінецькій промартілі. Гроші платили від виробітку, тому зарплата в майстра була набагато більшою, ніж в директора. Роботи вистачало, шили валянки, плащі, шуби, виконували державні замовлення.

В хаті панував лад і достаток. Дружина Гафія Іванівна працювала в колгоспі під-ростали доньки Ніна і Маруся.

Та все обірвалося темної вересневої ночі 1937 р. Кінець щасливому життю поклав владний стукіт у шибку. Прийшли сільський міліціонер з комсомольським активістом, пред'явили ордер на арешт та обшук майна². А з тієї розкоші, то тільки швей-на машинка та шафа, які ще й досі, як свідок сумної долі стоїть в хаті Бондарів. Не в кожній селянській хаті були ці предмети, в декого викликали заздрощі, а ще зле око заздрило на ширість і доброту господарів, на щедрість, з якими зустрічали гостей, бо люди до них завжди горнулися.

Плакала дружина, злякано тулилися одна до одної дочки. Всі знали, що означає цей арешт. В селі брали людей і ніхто не повертався.

Повезли Павла Гнатовича з Іллінців до Вінниці. Села змінювалися полями, мальовничими осінніми пейзажами, та йому було не до милування. «За що?» — це питання не давало спокою. На першому ж допиті виявилось, що звинувачували в тому, що готувався до збройного повстання, що був у спілці за визволення України. Та ще за те, що влітку ... гостював у Києві в жінчиних родичів, одного з яких заарештували. Здивуванню не було меж, про таку спілку нічого не знав, зброї ніколи не мав ні в хаті, ні в когось з рідних. А гостювати гостював, ще й так, як заведено в гостинній родині³.

— Ті вересневі дні були найважчими за все моє життя, — згадує Павло Гнатович. — Вночі допитували. Вдень не давали спати. Та й хіба заснеш, коли нас в камері-одиначці аж двадцять двоє. По черзі обливали з шланга холодною водою, змушували, піднявши очі, довго дивитися на електричну лампочку. Про побої, приниження вже й не кажу. Не раз думав не витримаю, підпишу те, що підсувають, обірвуться оці муки. Але стримува-ло, що я ж ні в чому не винен⁴. Лише повторював: що хочете робіть, а я не винен.

Слідчих було п'ятеро. Один молоденький, не витримавши, сказав мені, що не моя вина їм потрібна, а я сам.

От і присудили Павлу Гнатовичу десять років позбавлення волі⁵. Спочатку у Монголії будував залізницю. Таких як він там працювало 112 тисяч. А через три місяці залишилося лише 9 тисяч. Люди вмирали від голоду, п'ятидесятиградусного холоду, непосильної праці, чахли і хворіли. Навіть людьми назвати їх було важко: кістки обтягнуті шкірою, приречені на смерть. Пекла лише одна думка, як вижити? А вижити треба хоча б вже для того, щоб подивитися в очі дітям, дружині, односель-цям, сказати, що не винен, не злочинець.

Далі був Далекий Схід. Туди, в тайгу, де будували аеродром, долинула звістка про те, що почалася війна. Для фронту потрібні були акумулятори. Виготовляли їх в наметах на тріскучому морозі. А поруч зводили завод. Працювали цілодобово, без відпочинку. Ніхто не підганяв, не примушував, знали, це їх посильний внесок у пере-могу. Більше не можуть нічого, бо ж в'язні.

Тривожився за домашніх. Як там їм на окупованій ворогом території. Першу звісточку з дому отримав Павло Гнатович у листопаді 1941 р. На фотографії усміх-нені донечки з дружиною. В посилці нехитрі сільські гостинці. Зрозумів, це ще з до-воєнного часу, довго блукала далекими дорогами, поки знайшла адресата.

Втирає сльозу Гафія Іванівна, згадуючи, як чекала звістки від чоловіка, переживала чи живий. Розповідає:

— Як сталося лихо, забрала до себе свекруху, були весь час разом. Не мала ні на що права, чоловік же на каторзі. Проковтну сльозу і йду на роботу. Треба сім'ю годувати і йому щось вислати в той далекий край. А люди різні були, час від часу та й кольне хтось «правдою» в очі.

27 вересня 1948 р., повернувся Павло Гнатович в рідне село. Така ж тепла яскрава осінь, рідна подільська земля. Та від того далекого вересня відділяють його роки, проведені в сталінських таборах.

Одразу ж пішов на роботу в ту ж артіль. І далі шив людям обнови. Найбільше дошкуляло, що не міг нікому розповісти правди, повідати про те, що пережито в отих ГУЛАГах. Знала все лише, Гафія Іванівна і по-жіночому чутливо ставилася до чоловіка, намагаючись зайвий раз не ятрити свіжу рану.

Павло Гнатович погладжує рукою пожовклий від часу папірець із звісткою про його реабілітацію.

Виросли діти. Валентина в Києві працює інженером. Микола — пожежник, у 1986 р. зіткнувся з Чорнобильською бідою, брав участь у ліквідації аварії. Це молодші. А старші: Ніна живе в Яблуновиці, уже на пенсії, а Марусина хата біля батьків. Всі вони часто провідують маму і тата.

Здавалося б, усе те марно пережите і вистраждане повинно було озлобити людину, зробити черствою до чийогось лиха. Та Павло Гнатович і зараз вміє радіти щастю ближніх. Разом з дружиною вони ведуть домашнє господарство. Їх оселя завжди відкрита для добрих людей. Так може жити лише той, хто знає справжню ціну життя.

Примітки:

¹ Державний архів Вінницької області. — Ф. Р-6023. — Оп. 4. — Спр. 5776. — Арк. 349–350 зв.

² Там само. — Арк. 24 — 26 зв.

³ Там само. — Арк. 157 — 169.

⁴ Там само. — Арк. 309.

⁵ Там само. — Арк. 201.

Друкуються за: Трудова слава (Іллінці) — 1991 — 5 жовтня.

Ю. Сегеда

**ОЛЕКСАНДР ДОРОШ – «ВОРОГ НАРОДУ».
КРИМІНАЛЬНА СПРАВА № ...**

Дорош Олександр Трохимович, 1898 р.н., с. Хомутиніці Калинівського р-ну українець, із селян, малописьменний, колгоспник. Одружений, 2 дітей. Арешт. 15.03.1933 р. Звинувач. за ст. 54-10 КК УСРР. За постановою ОН ДПУ УСРР від 27.04.1933 р. на 3 р. засланий до Сибіру. Вдруге звинувач. За ст. 54-1(а) КК УСРР. За вироком ВТ військ МВС у Вінн. обл. 28.12.1946 р. ув'язнений на 10 р. позбавлення волі. Реабіл. 20.11.1989 р.

Народився Олександр Трохимович Дорош 1898 року в селянській родині, закінчив Глинське двокласне училище і десятимісячні курси телеграфістів у Жмеринці. З початком Першої світової війни його фах знадобився «Отечеству» – забрали до царської армії, служив на залізничних станціях Вапнярки, Деражні, Волочиська тощо. Повернувся до рідних Хомутинець, а в 1919-му знову був мобілізований, вже до армії

УНР (телеграфісти ж на війні всім потрібні). Служив при штабі Директорії, разом із українським військом під натиском більшовиків відступав аж до Бродів, а оскільки Львівщина тоді належала Польщі, то згодом, у тридцятих, йому поміж інших звинувачень інкримінують ще й «перебування за кордоном»...

Так уже судилось Олександрові Дорошу – не загинув ні від австронімецьких, ні від більшовицьких куль, не був інтернований на Захід після поразки УНР. Повернувся додому в 1924-ому став завідувачем читальнею, згодом очолив комітет незможників. До речі, коли наприкінці 20-х років спецслужби опитували чи був хто із селян «у петлюрівцях», Хомутинецька сільрада давала відповідь, що «ніхто участі не брав». Поки освічений Дорош був потрібен як голова комнезаму, як один із організаторів і голова колгоспу, — його використовували і не чіпали.

Може, й самому Дорошу довелося брати участь у розкуркулюваннях та експропріаціях, адже очолював комнезам, а з історії відомо, чим ті комітети займалися... Колгосп постав у 1929-му, а вже у 1932-му почались так звані «волинки» і «бабські бунти» – так у колгоспі дохазяйнувались, що люди почали розбирати назад голодну худобу і реманент. Ставши головою колгоспу, Дорош вивчився ще й на рахівника, намагався вберегти худобу і врожай, а головне — людей від голодної смерті.

У 1933-му його мама пекла при колгоспі для селян по п'ять хлібин на день, ними тамтешні колгоспники й виживали. Але Олександра Дороша того ж року «здали» і засудили, приписавши створення в селі «петлюрівської організації», навмисне розвалювання колгоспу і антирадянську агітацію.

У типовій кримінальній справі «по обвиненню Дороша Олександра Трофимовича по ст. 54–10 КК УССР» знаходимо і досить грамотно написану автобіографію звинуваченого, і записи слідчих, і вироки, і слова так званих свідків. У протоколі допиту за 28 березня 1933 р. – свідчення 20-річного односельця В.Ц. (очевидно, за ним записував слідчий, бо, вказано, що у хлопця «образование низшее»). Цитуємо в перекладі з російської:

«У розмові зі мною, коли нікого не було, він переді мною відкрито говорив стосовно нашої армії, що тепер армія — самі сопляки, які й гвинтівки не вміють тримати... А як я, каже, воював, то хлопці були як орли, а якщо ще доведеться, то я покажу свою хоробрість, але не дочекаються більшовики, щоб я на їхню користь воював...»

Чи справді казав таке звинувачений, чи це замість «свідка» вигадав слідчий, невідомо. Але переказ висловлювань Дороша про колгоспи видається правдоподібним.

«Ти молодий, але сам бачиш, що народ грабують, виганяють із хат надвір як собак. Такого порядку, як це більшовики ввели, ще історія не чувала. Кажуть, що буржуазія знущається з робітників, але це не неправда — жодного робітника так не вигнали надвір як у нас чесного трудівника, селянина... Колгоспи — це є більшовицька утопія, сліпота і дурість, але не більше. Силою заставляють закладати голову в колгоспне ярмо...»

А другий свідок, 55-річний А.С., виявився грамотнішим, тому свідчення свої записав сам. Для ілюстрації стилю цитуємо без змін:

«В 1929 р. Дорош вступив до колгоспу не за совість, а за страх с цілію в нему схватись і з середини почать його розкладати, видно було із цього, що Дорош не проявляв ініціативи жодної про збереження по покращення колгоспу. В Дороша завше

крилось щота темне видно було із цього що дружби в него з совецкими работниками із преданими колгоспниками не було. Дружба Дороша в більшості була з антисоветцкім еліментом с кулаками та підкуркульниками з якими Дорош часто піячив, які часто можна було помітити в Дороша в хаті, на якому то секреті...»

Ще одна цікава деталь кримінальної справи — звинувачення в нестачі грошей у колгоспній касі. У протоколі за 2 травня 1933 року фігурує 75 рублів, хоча Дорош пояснює, що одразу ж ту нестачу покрив (може, тратив їх на ті п'ять рятівних хлібин, хто зна). Але в наступних записах уже бачимо цифру 150, потім — 1500 рублів (певно, хтось дописав нуля, щоб серйознішим було звинувачення).

Засудили і записали у звинуваченні: «Не забыл петлюровщины и ожидает провала Соввласти». Справу передали до колегії ГПУ УРСР «с ходотайством о заключении в концлагерь сроком на три года». Є запис, що засудженого О. Дороша відправили до Архангельської області. А далі у його справі та в біографії чимало білих плям, які й досі залишаються загадкою для онуків та правнуків. Ніби і звільнився в 1936-му, навіть розповідали, що повертався в рідне село, знову кудись зникав, невідомо — чи на заробітках був, чи «в бігах». Ніхто з його нащадків навіть достеменно не знає, що робив Олександр Трохимович під час війни 1941-1945 років. Але є у карній справі ще один запис: «Засуджений 28.12.46 року Військовим трибуналом військ МВС Вінницької області за статтею 54-1а строком на 15 років з конфіскацією майна...» Але вийти на волю йому вже не судилось — помер у тюрмі в Запоріжжі в 1953 році. А реабілітований аж в листопаді 1989-го, оскільки його справа, як і тисячі подібних, підпадала під дію Указу Президії Верховної Ради СРСР про безпідставно засуджених...

В. Деркач

БУЛО КОЛИСЬ

Деркач Петро Петрович, 1890 р.н., народився в с. Кидрасівка Бершадського р-ну Вінницької обл., українець, із селян. Арешт. 01.06.1935 р. Звинувач. за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР. За вироком Вінницького облсуду від 17-19.09.1935 р. засуджений на 10 р. ВТТ з поразкою у правах на 5 р. і конфіскацією майна. За постановою трійки УНКВС у ВТТ від 20.09.1937 р. розстріляний. Реабіл. 09.08.1995 р. Вінницькою облпрокуратурою.

У моїх батьків було четверо дітей, жила з нами ще 70-річна бабуся. Мали 4 десятини поля, городу 0,5 га, левади 0,2 га, корову, одного коня (другого продали, бо копали криницю і не було чим заплатити), 2 свині, 10 овець, пасіку з дуплянок. Був також віз та інший реманент для обробітку землі.

Батько в школу не ходив, але був грамотним самоучкою, мати закінчила три класи церковно-приходської школи з похвальною грамотою.

Коли почалася колективізація, то заяви подали тільки кілька бідних сімей. Решта очікувала. До нас прийшли «активісти» (їх тоді називали «буксири») сказали батькові:

— Пиши заяву в СОЗ. Якщо ви із Степаном подасте заяви, то завтра за вами піде півсела. (Степан батьків брат).

Батько на це відповів:

— Ні, якщо піде більше людей, тоді і я.

Наступного дня прийшла бригада, нас з хати вигнали. Мама з тримісячною дитиною не хотіла виходити, і один із цих бузувірів виштовхнув її з хати, та так, що вона насилу піднялася з дитиною.

Тоді в нас забрали все — худобу, пасіку, воза, реманент, з хати вивезли меблі, одяг, взуття, посуд. Навіть ножиці взяли. Виколупали із стіни замуроване дзеркало.

Зерно теж вичистили.

Ми пішли жити у хлів. У наступні дні порозкидали будівлі — їх було чотири. У хаті спочатку зсипали зерно, потім мінеральні добрива. Ми з братом пішли попід хати, пасли людям корови, а зимою жили в тіток, теж доглядали худобу, виконували інші роботи по господарству за харчі.

Я на той час закінчив два класи, сестра — три, усі оцінки були відмінні. Але далі в школу ходити усі ми не мали змоги.

У школі нам казали, що бога нема, що молитися не можна. Тоді ж організували гуртки безвірників. Батьки ж наші були віруючі. Коли все це почалося, вони насторожилися, казали, що це прийшов антихрист.

Поле у нас забрали, а дали невгіддя. Сусіду заплатили гроші (щоб ніхто не знав) і його конем обробляли поле. Був доведений план здачі зерна. Коли виконували, ще добавляли. Нарешті, прийшли і забрали все, навіть те, що було закопане в землі. Ходили із залізними палицями, шпигали по всьому городу, добували і забирали. У нас не знайшли тільки бочки з просом і жолоба із соняшниковим насінням. Оце нас і врятувало в 1933 р. від смерті. Хоч ми теж їли бур'ян і жолуддя.

«Буксирна» бригада ходила і забирала з хат, що було. Крупи, борошно — все з горшків висипали. Якщо ми десь заробили в когось зерна чи борошна то мати відносила до сусіда на зберігання і брала тільки те, що мали сьогодні варити.

Так продовжувалося майже до самої війни. Бідні люди, які першими пішли в колгосп і яким обіцяли, що будуть видавати по 20 пудів зерна, майже всі помирали з голоду. Ніякого зерна їм не дали.

Наче зараз бачу, як сусіди помирали разом. Їх викинули, як тварин, на голий віз, а дочка пішла на цвинтар через городи навпростець.

З нашого города через яр видно цвинтар і ми виходили, щоб подивитися, як їде підвода, навантажена мертвими людьми, а їздовий — сам, бо ніхто не йшов за возом, не плавав. Він під'їжджав до ями, брав на оберемок кожного і скидав у яму так, ніби розвантажував дрова. Щодня було по 4–5 чоловік...

Аж після жнив люди трохи повідходили. А матері, чії діти померли, ще довго кричали і ті голоси чути було по всьому селу: «Діточки мої, а ви ж дуже їсти хотіли!»

Це було жахливо. Як нагадаю, аж зараз стає моторошно.

Не могу собі уявити, що думали тоді ті, які витрушували з горнят і стільком людям несли смерть.

Після 1933-го р. батька арештували, зачинили у сільраді. Він за ніч кишеньковим ножиком підкопав стіну і втік. Переховувався півтора року, надіявся, що щось може зміниться. Але в 1935-му його все-таки забрали однієї ночі, дали десять років таборів. Два роки йшли листи з Карелії, де він працював на розробці лісу. В останньому

листі батько писав, що праця дуже важка. А потім листи припинилися і ми до цього часу не знали про його долю. Тільки тепер ми дізналися про те, що 20 вересня 1937 р. батька знову цього разу в таборі судила «трійка» і визначила міру покарання — розстріл. Посмертно реабілітований.

І досі ми не знаємо, у чому провина нашого батька. Він був дуже спокійною, навіть покійною людиною, вірив в Бога, ніколи не займався політикою.

Недавно показували передачу про режисера Курбаса. Він був там, де і наш батько. Виявляється, тоді з Москви прийшло розпорядження, щоб частину в'язнів ліквідувати у зв'язку з тим, що табори переповнені. Тепер я здогадуюсь, батька розстріляли тому, що він був слабосильний. У передачі розповідалося, що ті, хто був засуджений до розстрілу, вночі самі для себе копали ями. Батька розстріляли 4 жовтня 1937 року. Уявляю собі, як він бідний і знесилений копав для себе могилу. Можна тільки здогадуватися, про що він думав до тієї миті, поки його скосила сталінська куля. Напевно, про своїх чотирьох малолітніх дітей, бо знав, що ми напівголодні.

Скільки їх, таких, розстріляних, скалічених, знищених безслідно! Навіть важко порохувати.

А ми ще довго вибігали на город і дивилися на ту стежку, що веде з Гайворона: чи не йде тато (чомусь надіялись, що він прийде саме з Гайворона). Бувало так, що побачимо якогось чоловіка і нам вдасться, що то наш батько і ми біжимо навпроти, кричимо: «Тато! Тато!» Коли ж бачили, що це не так, розчаровані поверталися назад.

А зараз є такі, що кажуть, мовляв, при Сталіні були порядок, дисципліна. Це кажуть ті, що жили тоді за рахунок інших і наші муки були їм у радість. «Буксирна» бригада робила свою чорну справу. Одного разу не було що взяти і один з них подивився на мене, я почав тікати, але він догнав мене на городі, кинув, і здер з мене піджачок. Брала все, що хотіли, але не в колгосп, а розбирали собі додому. Ніби встановлювали ціну, платили що хотіли, а речі забирали собі. А коли ми повиростали, то ті «буксири» так гарно говорили до нас, наче нічого і не було.

Дуже багато випробувань випало на нашу долю і нинішні не йдуть ні в яке порівняння з тим, що було колись.

Ми не маємо права забувати про те, що довелося пережити. Ніколи не повинні допустити подібного у нашому житті.

Друкується з: Газета «Бершадський край», 7 серпня 1992 р.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 41
Третье заседание коллегии ЦСУР по внешней области
от 09-го декабря 1957 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
Дело № 44393 Николаев, Николай Иванович по обвинению в краже 1000 рублей, украденных им в магазине "Искра" в г. Ленинград, 20-го декабря 1957 года.	Судьями: Вино Валентином Ивановичем и Вино Валентином Ивановичем постановить: заключить в исправительный лагерь сроком на восемь лет, считая время содержания под стражей 1007 дней.

Выписка из протокола № 42
Особое совещание при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от 17-го декабря 1957 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
50. Дело № 16440/СОР, по обвинению в краже 1000 рублей, украденных им в магазине "Искра" в г. Ленинград, 20-го декабря 1957 года.	Судьями: Вино Валентином Ивановичем и Вино Валентином Ивановичем постановить: заключить в исправительный лагерь сроком на восемь лет, считая время содержания под стражей 1007 дней.

Особое совещание при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от 22-го декабря 1957 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
299. Дело № 44394/24 Мер. Под. по обвинению в краже 1000 рублей, украденных им в магазине "Искра" в г. Ленинград, 20-го декабря 1957 года.	Судьями: Вино Валентином Ивановичем и Вино Валентином Ивановичем постановить: заключить в исправительный лагерь сроком на восемь лет, считая время содержания под стражей 1007 дней.

Выписка из протокола № 43
Особое совещание при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от 21-го января 1958 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
18. Дело № 42720/СОР, по обвинению в краже 1000 рублей, украденных им в магазине "Искра" в г. Ленинград, 20-го декабря 1957 года.	Судьями: Вино Валентином Ивановичем и Вино Валентином Ивановичем постановить: заключить в исправительный лагерь сроком на восемь лет, считая время содержания под стражей 1007 дней.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Особое совещание при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от 20-го августа 1957 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
30. Дело № 44394/24 Мер. Под. по обвинению в краже 1000 рублей, украденных им в магазине "Искра" в г. Ленинград, 20-го декабря 1957 года.	Судьями: Вино Валентином Ивановичем и Вино Валентином Ивановичем постановить: заключить в исправительный лагерь сроком на восемь лет, считая время содержания под стражей 1007 дней.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
Особое совещание при Коллегии ОГПУ от 17-го декабря 1957 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
100. Дело № 44394/24 Мер. Под. по обвинению в краже 1000 рублей, украденных им в магазине "Искра" в г. Ленинград, 20-го декабря 1957 года.	Судьями: Вино Валентином Ивановичем и Вино Валентином Ивановичем постановить: заключить в исправительный лагерь сроком на восемь лет, считая время содержания под стражей 1007 дней.

ВЫПИСКА ИЗ АКТА
Решение Народного Комиссара Внутренних Дел СССР в Промышленности, Секция СКР от 10-го декабря 1957 г.
по делу № 44394/24 Мер. Под. по обвинению в краже 1000 рублей, украденных им в магазине "Искра" в г. Ленинград, 20-го декабря 1957 года.

Секретарь Коллегии ОГПУ
Секретарь Секции СКР

Розділ IV

**СТОРІNKИ
ЛЮДСЬKИХ
ТРАГЕДІЙ
(БІОГРАФІЧНІ
ДОВІДКИ)**

ОСОБЛИВОСТІ КНИГИ

До книги внесено біографічні довідки на громадян, які були репресовані за «політичними» статтями Карного кодексу УРСР або аналогічними статтями кодексів інших республік колишнього СРСР.

Серед них є особи, які мешкали в області, а також вихідці з інших регіонів України та поза її межами, що проживали тут на час арешту.

Подано також відомості на уродженців нашої області, репресованих за її межами і надані нашій видавничій групі офіційними архівними і державними установами, подібними редакційними групами із держав СНД, на території яких наші земляки перебували свого часу як насильницьки переселені, виселені і заслані чи відбували термін ув'язнення.

В окремих випадках дані стосуються осіб, які проживали в межах Вінницької області 30-х років, коли до її складу входили території сучасної Хмельницької області та окремі райони сучасних Житомирської і Кіровоградської областей. Також включено довідки на громадян, які були реабілітовані органами юстиції м. Вінниці, оскільки їх слідчі справи знаходилися у місцевих архівах.

Укладачі намагалися подавати назви міст, сіл, селищ за сучасними назвами та адміністративним поділом або державною приналежністю. Такі випадки позначаються словом «теп.» — тепер. Збереження географічних назв, вказаних в документі, позначається словом «кол.» — колись. При позначенні населених пунктів, розташованих у межах сучасної Вінницької області, назва області не вказується. Це стосується і райцентру Чернівці та відповідного району. Обласний центр Чернівці позначається словом «обл.». При заповненні анкет у справах у 20-30-х роках українські регіони, поза межами тодішнього СРСР, позначалися термінами — «Польща», «Австрія», «Австро-Угорщина». При неможливості визначити приналежність населених пунктів за сучасним адміністративним поділом, залишено назви, вміщені в документах.

У процесі підготовки виписок із архівних справ іноді допускалися окремі зміни в термінології (рішення, ухвала, вирок тощо), які суттєво не впливали на зміст довідки. Відсутність окремих позицій в окремих довідках (дата арешту, реабілітації) пояснюється відсутністю цих даних в джерелах.

У справах не завжди вказувалися статті Карного кодексу, за якими засуджувалися громадяни. Іноді їх заміняли визначення на кшталт: «участь у контрреволюційній діяльності», «член сім'ї зрадника батьківщини». В окремих випадках такі визначення при опрацюванні архівних справ випускалися.

У випадках, коли термін покарання репресованому змінювався, вказано строк ув'язнення, до якого громадянина було засуджено вперше. Виняток становлять випадки, коли засудження до розстрілу змінювали на певні строки ув'язнення.

Терміном «репатріант» позначено осіб, які під час окупації території України гітлерівськими військами були насильно вивезені на роботи до Німеччини і поверталася на батьківщину. Терміном «військовополонений Фінляндії» позначено військовослужбовців, які під час радянсько-фінської війни 1939–1940 рр. потрапили у полон до Фінляндії і були повернуті радянській стороні. Репатріанти та колишні військовополонені проходили перевірку на політичну благонадійність в органах НКВС.

Зміст довідок подається за архівними документами. Російські дослідники даної проблеми вказують, що каральна система колишнього СРСР вбачала в кожному громадянину ворога народу, якого слід викрити. Тому вимагають критичного підходу формулювання «без певних занять», «без певних занять і місця проживання». Вони відбивають лише факти останніх років, місяців, тижнів життя людини. Майбутніх «ворогів народу» часто під різними приводами звільняли з роботи («Ленинградский мартиролог». 1937–1938. — Санкт-Петербург, 1996. — Т. 2).

Укладачі прагнули, щоб книга слугувала не лише довідковим виданням, але й допомогла у розумінні нашої недавньої історії.

Науково-видавнича група